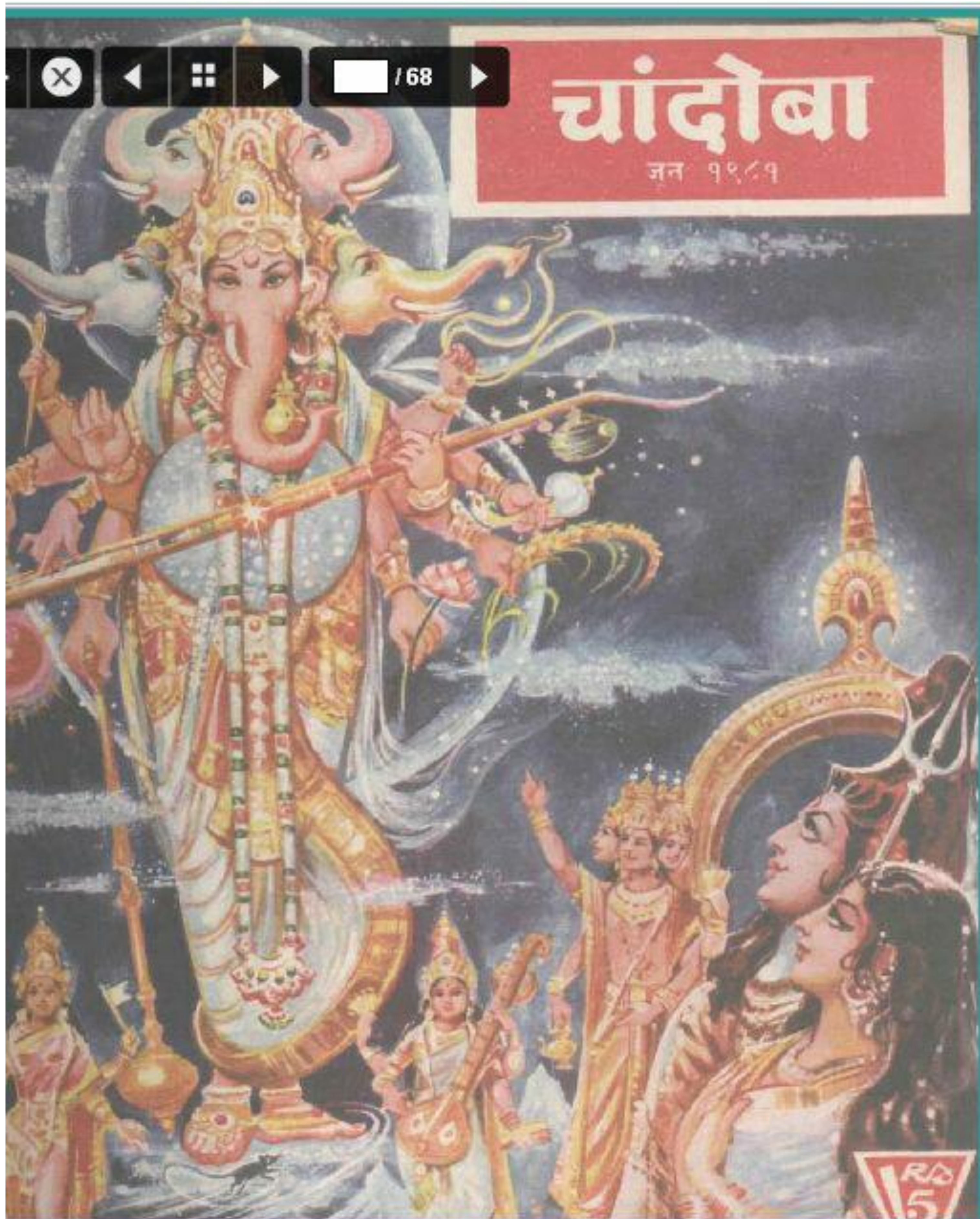

/ 68
चांदोबा
जून १९८१

Fullscreen 127 6 / 68

विचित्रपुरी

मंदगिरी नावाच्या गावी गोपू नावाचा एक तरुण युवक रहात असे. त्याला त्याची आजी त्याच्या लहानपणी एक गोष्ट सांगत असे. म्हणे त्या गावाच्या पश्चिमेला विचित्रपुरी नावाचे एक गाव आहे. त्या गावातल्या रहिवाश्यांना काही दैवी शक्ती प्राप्त होत्या वगैरे वगैरे. त्या गोष्टीचा ठसा गोपूच्या मनावर खोल बसला होता.

गोपू मोठा झाला तोंपर्यंत त्याची आजी वारली होती. परंतु तिने विचित्रपुरीची जी गोष्ट सांगितली होती त्या गोष्टीचा ठसा अद्याप कायम होता. ती गोष्ट खरी असावी असे गोपूला फार वाटे. त्या गोष्टीची खात्री करून घेण्याची उत्सुकता नित्य वाढतच गेली. त्याने पुष्कळ प्रयत्न करून पाहिला. कित्येकांना विचारले; पण प्रत्येकाने 'असं गांव आम्ही नाही बुवा ऐकलं' असेच उत्तर दिले. काहींनी तर असेही सांगितले की असं एखादं गांव असणेच अशक्य. तरी गोपूच्या मनात ती गोष्ट घर करून बसली होती व त्याला वाटे की असं गाव नक्कीच असलं पाहिजे.

एकदा गोपू कोणत्या तरी कामानिमित्ते परगावी गेला. परंतु येताना वाट चुकून तो कोठे तरी अडकला. नेमका त्यावेळी फार मोठा पाऊस पडला आणि तो वाट शोधत शोधत कोणत्या तरी दुसऱ्याच गावी आला.

त्या गावात चालत असतां त्याने एकाला त्या गावाचे नाव विचारले-"या गावाचे नाव काय हो?"

तो माणूस म्हणाला-"म्हणजे तुम्हाला माहीत नाही का? ही विचित्रपुरी आहे!"

ते उत्तर ऐकून गोपूला परमानंद झाला. त्याला वाटलं की उशिरां का होईना आजीने सांगितलेल्या गावी आपण येऊन पोचलो. त्याला वाटलं की आपण केवढा विजय मिळविला? तो त्याच आनंदात त्या गावात फिरू लागला. वाटेत त्याला एक फळांचे दुकान दिसलं. त्या दुकानात पिकलेली मोठमोठी सुंदर केळी होती. ती केळी दिसतांच त्याला भूक लागली. त्याने दुकानात जाऊन एका रुपयाची केळी विकत घेतली आणि तेथून निघून गेला.

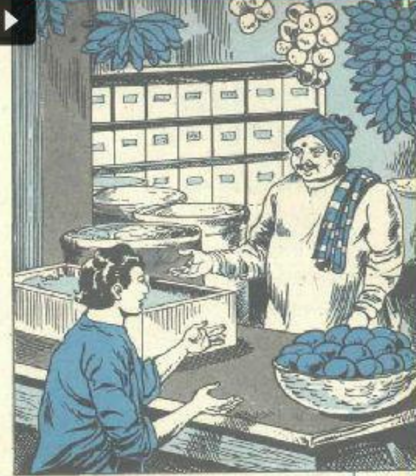
थोडे अंतर चालून गेल्यावर दुकानदाराला पैसे न दिल्याचे त्याला आठवले. त्याने परत येऊन दुकानदाराची माफी मागितली आणि रुपया द्यायला खिशात हात घातला. तेव्हां दुकानदार म्हणाला-"अहो, तुम्ही मला एक रुपया दिलात की! विसरलात वाटतं?"

गोपूने चकित होऊन आपल्या खिशात हात घातला व पैसे काढून मोजून पाहिले. एक रुपया कमी होता. त्याला वाटलं की आपण रुपया दिला व आपणच विसरलो.

तेथून गोपू आणखी थोडं अंतर पुढे गेला. त्याला एक माणूस कोणाचा तरी तुटलेला पाय उचलून घेऊन जात असलेला दिसला.

गोपूने त्या माणसाला विचारले-"तू हा कोणाचा पाय कोठे घेऊन चालला आहेस?"

तो म्हणाला-"हा पाय माझ्या धाकट्या भावाचा आहे. त्याला एक गळू झालं आहे. ते कापून पट्टी बांधून आणायला वैद्याकडे नेतो आहे."

ते ऐकून गोपूला वाटले की आपल्याला वेड तर लागलं नाही? तरी तो त्या माणसाच्या पाठोपाठ पहायला निघाला.

त्या माणसाने तो पाय नेऊन वैद्याला दाखविला. वैद्याने गळू कापून औषध लावले व पट्टी बांधली, तेव्हां तो माणूस तो पाय घेऊन आपल्या घरी गेला. खाटेवर पडलेल्या आपल्या धाकट्या भावाच्या मोडक्या पायाला तो पाय लावल्याबरोबर चिकटला आणि भाऊ चटदिशी खाटेवरून उठून उभा राहिला व थोडा घरात चालला ही. नंतर त्याच्या

चेहऱ्यावर आनंदाची एक लहर दिसू लागली, जणुकाही तो इलाज झाल्याने त्याचे समाधान झाले आहे.

गोपूने त्या माणसाला सुरवातीपासून आपली ओळख सांगून आजीने सांगितलेली गोष्टपण सांगितली. त्या दिवशी रात्री दोघां भावांनी आग्रह करून त्याला आपल्या घरी जेवायला रहायला सांगितले.

जेवल्यानंतर झोपायच्या आधी तिघे बोलत बसले असतां मोठ्या भावाच्या डोळ्यात एक किडा गेला. तो गोपूने पाहिला. म्हणाला—"तुमच्या डोळ्यात पडलेला किडा मी काढतो, फुंकर घालून!"

"काही गरज नाही हो!" असं म्हणत त्या भावाने आपले बुबुळ हाताने काढून ते फिरवून पाहून त्याला लागलेला किडा रुमालाने पुसला आणि बुबुळ पुन्हां जागच्या जागी ठेवून दिले. नंतर गोपूशी पुन्हां बोलू लागला, जणु काही, काही विशेष घडलंच नाही!

दुसऱ्या दिवशी गोपूला वाटलं की ते गाव सोडून लगेच निघून जावे. कारण त्या गावच्या लोकांची राहणी त्याला विचित्रच वाटली व त्याला त्यांची धास्ती वाटली. परंतु दोघां भावांनी त्याला आणखी चार दिवस राहण्याचा आग्रह केला.

गोपू म्हणाला—"मी राहलो असतो हो, परंतु माझी घरात कित्येक कामे पडून राहली आहेत. पावसामुळे मी अडकून राहलो, म्हणून इतका वेळ तुमच्याबरोबर राहू शकलो. आतां तास भर सुद्धा रहा म्हणालात तरी मला राहतां येणार नाही. माफ करा!" असे सांगून गोपूने तेथून पाय काढला आणि आपल्या गावची वाट धरली. ते दोघे भाऊ थोडे रागानेच म्हणाले—"तर मग जा मसणात!"

परंतु दुसऱ्याच क्षणाला गोपू आपल्या घरीच होता. त्याला आश्चर्य वाटलं की आतांपर्यंत घडलं ते सर्व स्वप्न होतं की मनाचा केवळ भ्रम होता? आणि ती विचित्रपुरी...?

माणसाची लायकी

एकदां रामपूरच्या इनामदारांकडे दोघे तरुण आले. दोघे सुशिक्षित होते. एकाचं नाव होतं भारद्वाज व दुसऱ्याचं पंडितराव. इनामदारांच्या एका मित्राने दोघांना इनामदारांच्या नावे एकेक चिट्ठी लिहून देऊन त्यांना इनामदारांकडे पाठविले होते.

इनामदार चिट्ठ्या वाचून दोघांना म्हणाले—"माझ्या कचेरीत तूर्त रिकामी जागा नाही. परंतु माझ्या मित्राने माझ्याकडे पाठविले आहे तर मी तुम्हांला कोरा परत पाठविणार नाही. तुम्हांला मी दोन दोन एकर जमीन देतो. ती निरनिराळ्या जागी असेल. तुम्ही अंग मेहनत करून पहा, काही मिळकत होते का? तुम्हांला पैसे भांडवल म्हणून कर्जाऊ देतो. एक वर्षभर काम करा. पैसे सुटले तर कर्जफेड करा. तुमचं पोट भरेल एवढी कमाई तुम्हांला नक्कीच होईल." असे सांगून इनामदाराने चिट्ठी देऊन एकाला शिरगावला पाठविले व दुसऱ्याला शिवपूरला धाडले.

इनामदारांची चिट्ठी घेऊन भारद्वाज शिरगावी गेला व तेथल्या कुळकर्ण्याला चिट्ठी दाखवून दोन एकर जमीन त्यांच्याकडून मागून घेतली. ती ओसाड जमीनच होती. त्या जमिनीत चिंचेची व बाभळीची झाडे वाढलेली होती. भारद्वाजच्या मनात एक विचार आला.

गावकऱ्यांकडून त्याला कळले की त्या जमिनीतली माती विटांना जास्त उपयोगी आहे. त्याने विचार केला, शेतीपेक्षा हा धंदा काय वाईट आहे? त्याने विटा करणाऱ्या-दोघांतिघांना भेटून विटांचा धंदा सुरू केला. जमिनीतली झाडं विटांच्या भट्टीला चांगली उपयोगी पडली. विटा भाजन झाल्यावर त्या उचलन न्यायला

व्यापारी धावले. त्याला विटांची चांगली किंमत मिळाली.

त्यानंतर त्याने विटा काढण्याचा धंदाच सुरू केला. एक वर्ष संपल्यावर तो इनामदाराचं कर्जफेडायला निघाला.

इनामदारांनी भारद्वाजला विचारले– "तू हे पैसे कसे मिळविलेस रे?"

भारद्वाजाने वर्षभरात त्याने जे जे केले, ते थोडक्यात सांगितले व इनामदारांच्या उपकारांबद्दल कृतज्ञता दर्शवून म्हणाला– "तूर्त मी कित्येक गावांत विटा पुरवितो आहे. हल्ली विटांचा व्यापारी म्हणून मला लोक ओळखू लागले आहेत. पुढे मला स्वतंत्रपणे चांगली मिळकत होईल!"

इनामदार खूष होऊन म्हणाला–"तू मी दिलेले कर्ज फेडण्याची गरज नाही. हे मी दिलेलं इनाम समज व सचोटीने धंदा कर."

भारद्वाजासारखीच पंडितरावाने शिवपूरच्या कुळकर्ण्याकडून दोन एकर जमीन घेतली. ती ओसाड जमीनच होती. इनामदारांनी दिलेले भांडवल लावून त्याने मजुरांकरवी शेत नांगरविले आणि मिर्च्या लावल्या. परंतु पाऊस न पडल्यामुळे शेत वाळून गेले.

पंडितरावाने इनामदाराना घडलेले वृत्त सांगून सर्व रुपये संपल्याचे सांगितले. पुढे पैसे मिळतील तसे फेडीन असे वचनही दिले. नंतर त्या जमिनीची गरज नसल्याचेही सांगितले व दुसरे एकादे काम मिळू शकेल का विचारले.

इनामदाराने पंडितरावाला आपल्याच कचेरीत कारकुनाची नोकरी दिली. नंतर आपल्या मित्राला पत्र लिहून कळविले– "तुम्ही माझ्याकडे ज्या दोघां तरुणांना पाठविले होते ते दोघे सुशिक्षित आहेत खरे, परंतु त्यांपैकी भारद्वाज स्वतः आपल्या लायक धंदा शोधून धंदा करू लागला आहे. परंतु पंडितराव कोरा पंडितच निघाला. त्याच्यात नोकरी करण्याचीच लायकी आहे. म्हणून मी त्याला आमच्याच कचेरीत लावून घेतले आहे.

[१२]

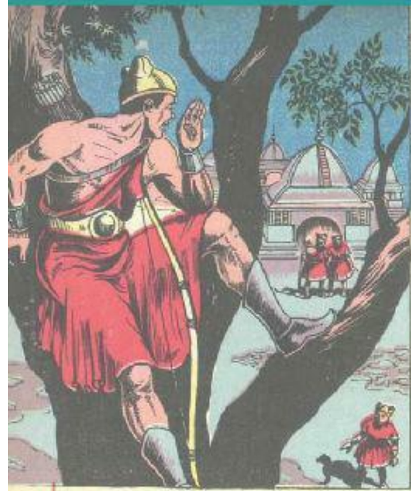
[कुंभांड व रानटी लोक आपला शोध काढीत असणार असे समजून समरसेन आपल्या सैनिकांसह एका गुहेत शिरून लपून बसला. नंतर सैनिक झाडांवर चढून पाहारा देऊ लागले. गुहेच्या आंतल्या बाजूने बोलल्याचा आभास झाल्यावर समरसेनाने तिकडे जाऊन एक चोरदरवाजा उघडला. त्या पाठोपाठ दोघां बलदंड माणसांनी त्याला धरले. पुढे–]

अकस्मात् दोघां बलदंड माणसांनी झडप घालून त्याला धरल्यामुळे समरसेन स्वतःचे रक्षण करू शकला नाही. त्याच्या तोंडावाटेही एक शब्दसुद्धां निघाला नाही. इतक्यात गुहेसमोरून एक भयंकर डरकाळी ऐकू आली. लगेच त्याला कैद करणाऱ्यांनी त्याला उचलून खांद्यावर घेतले व पळून गेले.

समरसेनाला करण्यासारखं काहीच नव्हते. तो चारीबाजूचा प्रदेश पाहू लागला. तो डोंगराळ प्रदेश होता आणि एक मोठी दरी दिसत होती. त्याला उचलून घेऊन जाणारे दोघे डोंगरावरून खाली उतरू लागले. दूर अंतरावर मिणमिणत असलेले काही दिवे दिसत होते.

समरसेनाने धरून नेणाऱ्यांना विचारले– "कोण तुम्ही, मला कां धरून नेतां आहां?"

त्या प्रश्नाचं काही उत्तर न देतां त्याला धरून नेणारे परस्परांकडे एकदां पाहून

पुढे मौनपणे चालू लागले. समरसेनानं काही वेळ थांबून त्यांना पुन्हां तोच प्रश्न विचारला.

तेव्हां त्या दोघांपैकी एकजण म्हणाला–"ते सर्व आमच्या नायकाला विचारलेंस तर ते सांगतील."

ते उत्तर ऐकून त्यांना आणखी काही विचारण्यात अर्थ नाही असे समरसेनाला वाटले. उंचवटयाच्या प्रदेशातून खाली सखल प्रदेशात आल्यावर त्या दोघांनी समरसेनाला खांद्यावरून खाली उतरविले आणि त्याच्या हातापायांना बांधलेल्या दोऱ्या सोडून टाकल्या. नंतर समरसेनाचे दोन्ही हात पिळवटून धरून ते पुढे चालू लागले.

तसे काही अंतर चालून गेल्यावर दिव्यांचा उजेड जवळ येत असल्यासारखं वाटलं. वाटेत झाडावर पाहारा देत बसलेल्यापैकी एकजण मोठ्याने ओरडून म्हणाला–"आपले लोक कोणाला तरी धरून घेऊन येत आहेत. त्यांना जाऊ द्या पुढे." त्याच्या पाठोपाठ आणखी तसेच बरेचसे आवाज ऐकू आले. ते सर्व पहात असतां समरसेनाला आश्चर्याबरोबर भय-सुद्धां वाटू लागले.

काही वेळाने ते दोघे समरसेनाला एका घरी घेऊन गेले. त्यांनी दाराची कडी वाजवितांच एकाने येऊन दार उघडले. त्यांनी समरसेनाला आत नेऊन पुन्हा त्याचे हातपाय बांधून टाकले व म्हणाले–"आज रात्रभर तू याच खोलीत झोंपायचं! उजाडल्यावर तुझी गत काय ती तुला दिसेल!" म्हणत व दार बंद करून दोघे निघून गेले.

निरुपाय स्थितीत त्या अंधारकोठडीत रात्र काढण्याशिवाय समरसेनाला दुसरा मार्गच नव्हता. उजाडू लागल्याचं कोंबड्यांचं आरवणं सुरू होताच कळलं. आणखी थोड्या वेळाने देवळातल्या घंटा वाजल्या. त्या पाठोपाठ कोणी चालत येत असल्याची चाहूल ऐकू आली आणि नंतर 'किरकिर' असा आवाज करीत दार उघडले गेले.

समरसेनाने मान वळवून पाहिले. नवीनच कोणी दोघेजण होते. त्यांच्या हातांत तलवारी होत्या. ते करड्या नजरेने पहात समरसेनाजवळ आले. दोघे परस्परांशी खुणेने काही बोलत असल्याचे पाहून समरसेनाने त्यांना विचारले–"त्या घंटा वाजल्या त्या देवळातल्या घंटाच ना?"

त्या प्रश्नाचे उत्तर म्हणून त्यांच्यापैकी एकजण हसून म्हणाला–"त्या देवळातल्या घंटा नव्हत्या; तुझ्या मरणापूर्वीची सूचना होती. व्याघ्रदत्ताने विचारलेल्या प्रश्नांची सरळ उत्तरे तू दिली नाहीस तर तुझी शंभर वर्ष भरलीच समज! खबरदार!"

'हा व्याघ्रदत्त कोण बरे! माझ्याकडून याला कोणते असे गुपित कळण्यासारखे आहे?' या प्रश्नांची उत्तरे किती वेळ विचार केला तरी समरसेनाला सुचली नाहीत. क्रूर करड्या नजरेने आपल्याकडे पहात असलेल्या व्याघ्रदत्ताच्या नोकरांना विचारून काही फायदा नाही असा विचार करून समरसेन गप्प राहिला.

व्याघ्रदत्ताच्या अनुयायांनी काही बोलल्याशिवाय समरसेनाचे हातपाय सोडले आणि त्याला खोलीतून बाहेर घेऊन आले.

"मला कोठे घेऊन चालला आहां?" समरसेनाने विचारले.

त्या प्रश्नाचे उत्तर देतांना रागाने त्यांनी समरसेनाकडे पाहिले व म्हणाले–"तुला आमचा नायक व्याघ्रदत्त याच्याकडे घेऊन

जात आहों. तेथे तोंड संभाळून बोल व शहाणपणाने वाग!"

काही अंतर चालून गेल्यावर ते एका मोठ्या वाड्यात शिरले. तेथे निरनिराळी शस्त्रास्त्रे धारण करून अनेक सैनिक काही तरी बोलत होते.

एकाएकी वाड्यातले एक मोठे दार उघडले गेले. समोर एका उंच आसनावर एक जण ऐटीत बसलेला होता. हाच व्याघ्रदत्त असणार असे समरसेनाला अंदाजाने वाटले.

"समरसेना! मीच व्याघ्रदत्त बरं का! मी व्याघ्रमंडलाच्या वतीने तुझे स्वागत करतो. बहुतेक तुझे पूर्वज व माझे पूर्वज कुंडलिनी द्वीपावरच्या एकाच गावचे रहिवासी असावेत. या कुंडलिनी द्वीपात आपण त्यांचे वंशज अकस्मात असे भेटत आहों, याबद्दल तुला आश्चर्य वाटत नाही का?" व्याघ्रदत्त म्हणाला.

समरसेनाला, तो त्यांच्या कैदेत पडल्यापासून सर्व आश्चर्यजनक गोष्टीच ऐकायला मिळत होत्या. त्याला कोणी कां कैद केले, हीच आश्चर्याची गोष्ट होती. कुंडलिनी द्वीपाचे नाव सांगून ह्याचे पूर्वज तिथलेच होते हे हा सांगतो आहे आणि एकंदर माझे बोलणेच आश्चर्य करण्यासारखेच आहे.

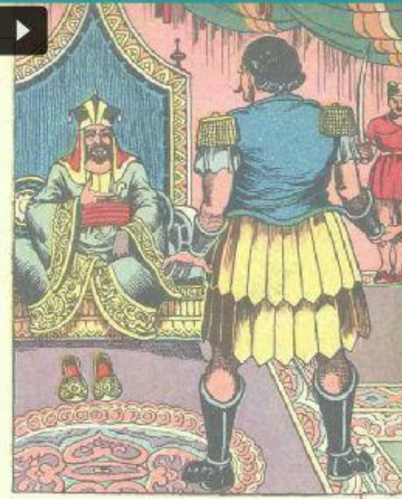
अशा मन:स्थितीत समरसेन म्हणाला—"व्याघ्रदत्ता! मला तू म्हणालास ती प्रत्येक गोष्ट आश्चर्यकारकच वाटते आहे. मला तुझ्या अनुयायांनी कां धरून आणले याचेच आश्चर्य वाटते आहे. मूळ तुम्ही सर्व या द्वीपात आलां केव्हां?" समरसेनाने धीर करून विचारले.

व्याघ्रदत्ताने काहीवेळ समरसेनाकडे खोल नजरेने पाहिले व डोळे वटारून म्हणाला—"समरसेना, तू, तुला जसं काही, काहीच माहीत नाही असं सोंग करून बोलतो आहेस, अशी शंका मला वाटते आहे. ते असू दे. मला जे सांगावयाचे आहे ते मी सांगून टाकतो. ऐक! शमन-द्वीपावरच्या शाक्तेय राजाची तुला माहितीच नाही असे तर नाही ना? तो अनेक देशांवर स्वाऱ्या करीत लूटमार करीत आपल्या कुंडलिनी द्वीपावर सुद्धा चालून आला व त्याने ते लुटले. आपल्या देशातल्या शूरवीरांना धरून त्याने त्यांना आपले गुलाम केले आणि आणखी काही बेटें लुटण्यासाठी जहाजातून निघाला. या प्रयत्नात तो या बेटावर आला व याच बेटावर तो मृत्युमुखी पडला ही गोष्ट तुला माहीत असावी, असे मी मानतो. तो मेल्यावर त्याचे गुलाम असलेले आपले पूर्वज स्वतंत्र झाले आणि याच बेटावर राहू लागले. आपले पूर्वज स्वतंत्र व्हायला शाक्तेयाच्या दोघां मांत्रिक शिष्यांमधील वितुष्ट चांगलेच उपयोगी पडले. त्या दोघां शिष्यांची माहिती तुला असणारच!"

"होय, आहे माहिती!" समरसेन म्हणाला.

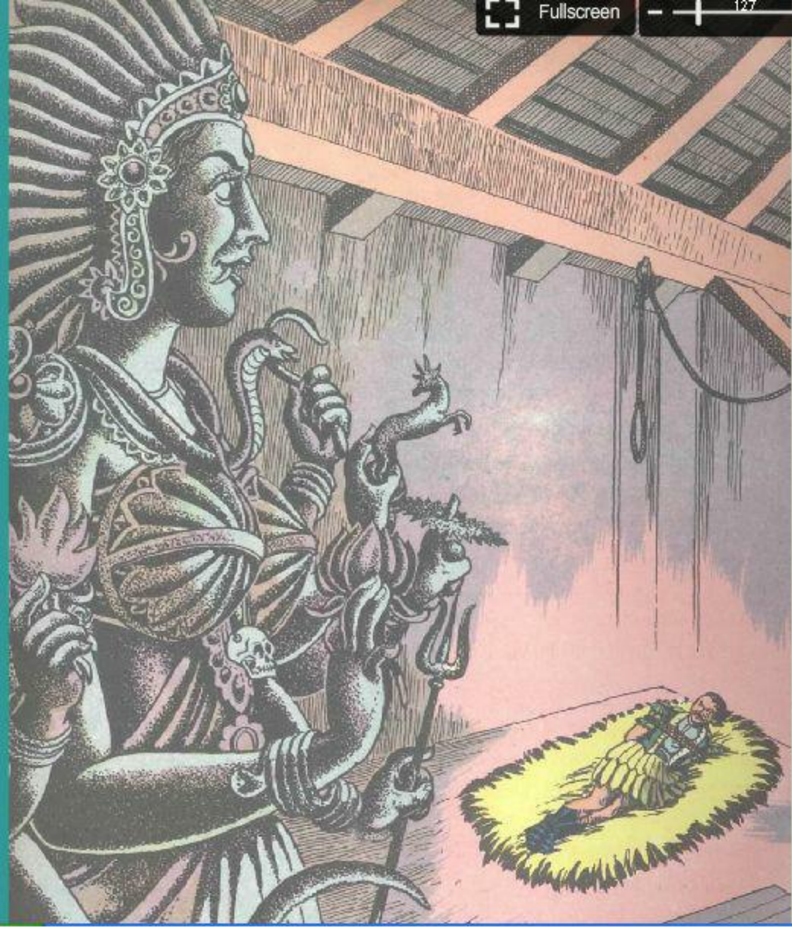
"तर मग त्या शाक्तेयाचे त्रिशूल कोठे आहे, हे सांग. चंडीदेवीच्या प्रसादाने शक्तिसंपन्न असलेल्या त्या त्रिशूलाचा प्रताप तुला माहीतच असेल." व्याघ्रदत्त म्हणाला.

त्या त्रिशूलाची गोष्ट ऐकताच समरसेन चकितच झाला. व्याघ्रदत्ताने शमन द्वीपावरच्या शाक्तेयाविषयी जे काही सांगितले त्यातले एक अक्षरही समरसेनाला माहीत

नव्हते. चतुराक्ष एकदां त्याचा गुरु शाक्तेय याच्याविषयी काही सांगत होता. परंतु शाक्तेयाने कुंडलिनी द्वीप लुटले होते हे समरसेनाने ऐकले नव्हते. चंडीदेवीने शाक्तेयाला दिलेल्या त्रिशूलाविषयी समरसेनाला काहीच माहीत नव्हते. म्हणून तो म्हणाला :

"व्याघ्रदत्ता! तुम्ही विचारलेल्या एकाही प्रश्नाचे उत्तर मला देतां येणार नाही. तुम्ही मला चुकीच्या समजुतीने कैद करविले असावे. शाक्तेयाविषयी किंवा त्याच्या जवळच्या दिव्य शक्ती असलेल्या त्रिशूलाविषयी मला काहीच माहीत नाही." समरसेन नम्रपणे म्हणाला.

समरसेनाचे उत्तर ऐकून व्याघ्रदत्त संतापला व म्हणाला–"तू अगदी भोळा असल्याचे सोंग करून मला फसवू शकशील असे मानू नकोस. उद्या सकाळी दहा वाजेपर्यंत मी तुला अवधी देतो. त्या अवधीत स्वतःच्या जिवाची तुला फिकीर असेल तर तू खरे ते सांगून टाकणे तुझ्या हिताचे आहे. तसे तू सांगितले नाहीस तर तुझा बळी भद्रचामुंडीच्या समोर दिला जाईल. येथे तुझे रक्षण करू शकेल असा कोणीही नाही, हे विसरू नकोस." त्याने करड्या आवाजात समरसेनाला बजावून सांगितले.

ते ऐकून समरसेन तर थक्कच झाला. त्याला एकही गोष्ट माहीत नसतां त्याच्यावर त्या गोष्टी सांग, म्हणून बळजबरी होत आहे. ही गोष्ट व्याघ्रदत्ताला बहुतेक माहीत नसावी, असे समरसेनाला वाटले.

व्याघ्रदत्ताचा हुकूम होताच दोघां सैनिकांनी समरसेनाला तेथून ओढून नेले आणि एका अंधारकोठडीत टाकून दिले. नंतर त्यांनी त्याचे हातपाय घट्ट बांधून ठेवले. त्या खोलीत एका बाजूला भद्रचामुंडीची एक भयंकर मूर्त होती.

शिपायांनी भद्रचामुंडीची मूर्त समरसेनाला दाखविली व म्हणाले–"उद्यां सकाळी दहावाजायच्या आत आमच्या नायकाला तू खरे ते सांगितले नाहीस, तर या देवीसमोर तुझा बळी दिला जाईल, लक्षात ठेव!" असे समरसेनाला बजावून सांगून शिपाई तेथून निघून गेले.

समरसेनाला भुकेबरोबर हातपाय बांधले गेले असल्यामुळे फारच त्रास होत होता. उजाडल्यावर आपलं मरण चुकत नाही, ही भीतीही त्याच्या मनाला सतावून सोडीत होती. अशा संकटसमयी चतुराक्षासारख्या मांत्रिकाशिवाय आपल्याला मदत करणारा दुसरा कोण मिळणार? परंतु चतुराक्षाला ही गोष्ट कशी कळणार?

समरसेन याच विचारात असतां तीन प्रहर रात्र उलटून गेली. त्याचा जीव

तडफडत होता. त्याला काय करावे सुचत नव्हते. परंतु त्याला डुलकी आल्यासारखे झाले आणि त्याच वेळी खोलीचं दार उघडल्याचा आवाज झाला.

समरसेनाने वळून एकदां पाहिले. दोघे जण आत आले. हे आपला वध करण्यासाठी व्याघ्रदत्ताने पाठविलेले त्याचे अनुयायीच असावेत, असे समरसेनाला वाटले.

त्या दोघांनी समरसेनाच्या हातापायांना बांधलेल्या दोऱ्या काही बोलल्याशिवाय सोडल्या. हे सर्व काय चाललं आहे, आश्चर्यकित होऊन समरसेन पहात असतां त्या दोघांनी समरसेनाला आपल्याबरोबर चलायला खूण केली आणि ते दोघे खोली बाहेर गेले.

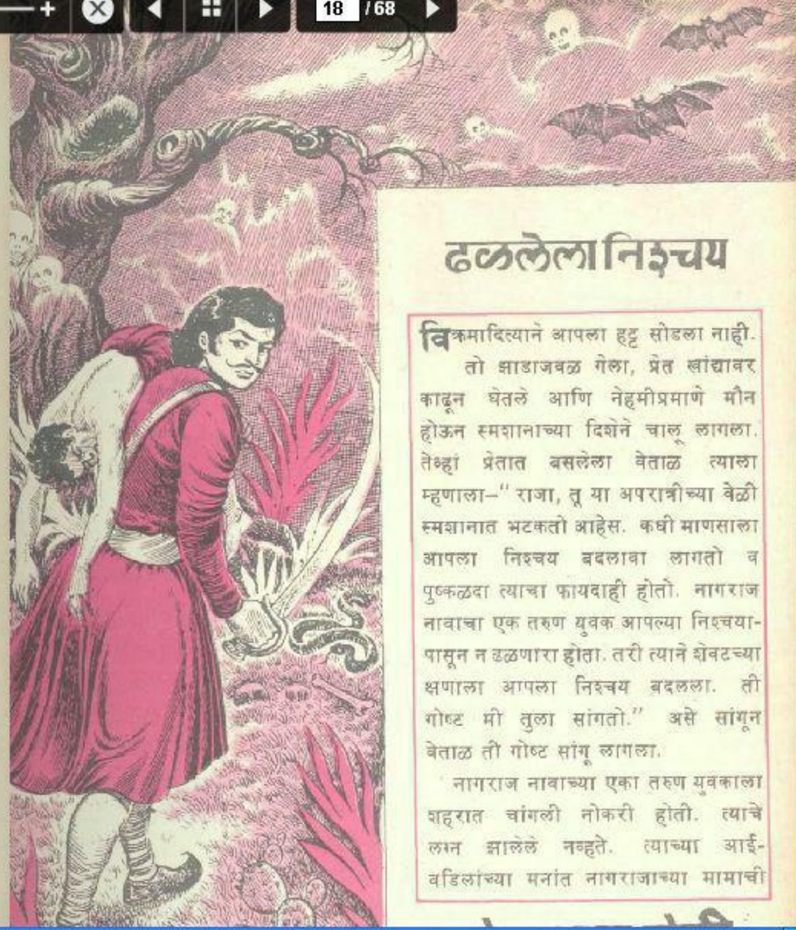
समरसेन उलट काही एक बोलल्या शिवाय त्यांच्या पाठोपाठ चालू लागला. काही अंतर चालून गेल्यावर त्यांना समोरून व्याघ्रदत्ताचे दोघे सैनिक त्याच वाटेने येत असलेले दिसले. लगेच समरसेनाबरोबरच्या दोघांनी एका घराच्या भिंती आड काळोखात समरसेनाला नेले व म्हणाले–"तू भिण्याचं कारण नाही, आम्ही तुझे मित्र हितैषी आहो! ते येत आहेत ते व्याघ्रदत्ताचे गस्ती देणारे पाहारेकरी आहेत. आपण काळोखात दबा धरून राहून ते आल्यावर एकदम त्यांच्यावर तुटून पडायचं व त्यांना ठार करायचं, बरं का!"

समरसेनाला त्याचे मित्र म्हणून सांगणारे असे सांगून गप्प झाले असतील नसतील, तितक्यात व्याघ्रदत्ताचे गस्त देणारे पाहारेकरी तेथवर येऊन पोचले. काळोखात दबा धरून बसलेल्या तिघांनी अकस्मात् त्यांच्यावर हल्ला करून त्यांचे गळे दाबून तोंडे बंद केली व त्यांना धरून ओढीत नेऊन जवळच जुनी विहीर होती तीत त्यांना ढकलेले.

त्यानंतर तिघे डोंगराळ वाटेने चालत सूर्योदयाच्या सुमारास एका खेडेगावात येऊन पोचले.

(क्रमशः)

ढळलेला निश्चय

विक्रमादित्याने आपला हट्ट सोडला नाही.

तो झाडाजवळ गेला, प्रेत खांद्यावर काढून घेतले आणि नेहमीप्रमाणे मौन होऊन स्मशानाच्या दिशेने चालू लागला. तेव्हां प्रेतात बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला–"राजा, तू या अपरात्रीच्या वेळी स्मशानात भटकतो आहेस. कधी माणसाला आपला निश्चय बदलावा लागतो व पुष्कळदा त्याचा फायदाही होतो. नागराज नावाचा एक तरुण युवक आपल्या निश्चयापासून न ढळणारा होता. तरी त्याने शेवटच्या क्षणाला आपला निश्चय बदलला. ती गोष्ट मी तुला सांगतो." असे सांगून वेताळ ती गोष्ट सांगू लागला.

नागराज नावाच्या एका तरुण युवकाला शहरात चांगली नोकरी होती. त्याचे लग्न झालेले नव्हते. त्याच्या आई-वडिलांच्या मनांत नागराजाच्या मामाची

मुलगी रत्नाला आपली सून करून घ्यायचा विचार होता. ती शिकली सवरलेली नव्हती. खेडेगावातच ती जन्मली आणि वाढली होती. तशी ती सुंदरही नव्हती. तिने लग्न करायचं तर नागराजाशीच असंही मनाशी ठरविलं होतं. परंतु तिच्यात विशेष वाखाणण्यासारखा कोणताही गुण नसल्याकारणाने नागराजाच्या मनात तिच्याशी लग्न करण्याची इच्छा नव्हती.

नागराज कोणत्यातरी सणासाठी म्हणून आपल्या गावी आला होता. त्याचे आईवडील त्याला म्हणाले–"चांगल्या वेळी आलास. रत्नाबरोबर लग्न करून घे आणि शहरात जाऊन संसार थाट." नागराजाने काहीच उत्तर दिले नाही आणि दुसराच कोणतातरी विषय काढून मुख्य प्रश्न टाळला.

त्यादिवशी संध्याकाळी तो आपल्या गावापासून थोडया अंतरावरच्या आमराईत फिरायला गेला. सूर्यास्ताच्या सुमारास पाऊस पडू लागला. तो काही अंतर पळत आला आणि एका कवलारू घराच्या ओसरीत पाऊस थांबेपर्यंत उभा राहण्याच्या विचाराने आला. परंतु तोपर्यंत तो चांगलाच भिजला होता.

"अरे रे! बराच भिजला आहेस की रे! आत ये, बाबा!" असे म्हणत एका म्हातारीने पुढे येऊन दार उघडले.

नागराज संकोच करीत नकार न देऊ शकल्यामुळे आत गेला. "संध्या, एक पंचा घेऊन ये, मुली! हा पहा, पावसात भिजून आला आहे." या शब्दात घरात वळून म्हातारीने मुलीला हाक मारली.

"संध्या! चांगलं नाव आहे!" मनातल्या मनात नागराज म्हणाला

इतक्यात पायातली पैंजणे गोड आवाज करीत जवळ येत असल्याचा भास झाला व दाराआड थांबला. म्हातारीची मुलगी दाराआड उभी राहिली व पंचा पुढे केला.

नागराज डोकं पुसू लागला. "तापवून कपभर दूध घेऊन ये बाळ!" म्हणत म्हातारीने पुन्हां मुलीला सांगितले.

नंतर तिने नागराजाविषयी चवकशी केली. त्या दोघी काही दिवसांपूर्वीच त्या गावी खंडाने दिलेले शेत स्वत: करण्याच्या विचाराने आल्या होत्या. संध्या म्हातारीची एकुलती एक मुलगी होती. मुलीचे वडील फार दिवसांपूर्वी कोणत्यातरी आजाराने वारले होते.

संध्याला पाहण्याची नागराजाच्या मनात फार उत्सुकता होती. परंतु दुधाचा पेला दारापर्यंत जाऊन म्हातारीनेच आणल्यामुळे त्याला संध्याला पाहतां आले नाही.

दुसऱ्या दिवशी काहीतरी कामाचे निमित्त काढून नागराज त्यांच्या घरी गेला. म्हातारी खिडक्यांना नवीन कशीदा काढलेले पडदे लावीत होती. ती हसत नागराजला "ये ये" म्हणत सांगू लागली– "आमच्या संध्येला काम नसलं की कशीदा कोशा वगैरेची कामं काढते!"

त्यावेळी त्याला संध्याने केलेले रुचकर फराळाचे पदार्थ खायला मिळाले. परंतु तिचे दर्शन मात्र घडलं नाही.

पुन्हां तिसऱ्या दिवशी आपल्या परसातल्या झाडावरची दोन डाळिंबे काढून नागराज संध्याच्या आईच्या घरी गेला. समोरचे दार बंद होते. आंतून गोड किरट्या आवाजात गाणे ऐकू येत होते. ते ऐकण्यात नागराज देहभान विसरून गेला.

त्याच वेळी म्हातारी देवळातून परत आली. परंतु नागराजाचे तिकडे लक्षच नव्हतं.

म्हातारीने जवळ येऊन लावलेले दार ढकलून उघडीत विचारले–"आतांच आलास वाटतं? आमची संध्या एकदां गाऊ लागली की कोणी आलंगेलं तरी तिकडे तिचे लक्षच नसतं!"

संध्या आतल्या खोलीत होती, म्हणून नागराजला दिसली नाही. त्याने डाळिंबं म्हातारीच्या हातात दिली व इकडच्या तिकडच्या गप्पा करून घरी परतला. संध्या सर्व तऱ्हेने योग्य आहे असे त्याला वाटलं. ती सुस्वरूप नसली तरी लग्न

करायचं तर तिच्याशीच असा त्याने मनाशी निश्चय करून टाकला. दुसऱ्या दिवशी संध्याला प्रत्यक्ष पहायचेच आणि म्हातारीला आपल्या मनात आहे ते सांगून टाकायचे असे त्याने पक्के ठरविले.

नागराज संध्याच्या घराजवळ पोचला असेल, तेवढ्यांत शेजारच्या गल्लीतून एका बैलाने येऊन ढुशी दिली व पळून गेला. नागराज खाली पडला व दोन्ही हात रक्त बंबाळ झाले. त्यावेळी थोडी गडबड झाली, ती ऐकून म्हातारी बाहेर धावत आली. ती नागराजला पाहून म्हणाली–"हे काय झालं रे? हाताला बरंच लागलं आहे की रे! रक्त वाहाते आहे! ये आत ये!" असे म्हणत म्हातारीने पुढे होऊन नागराजचा हात धरून त्याला उभे केले.

"मी तुम्हाला भेटायला येत होतो. कोणत्यातरी विचारात होतो आणि शेजारच्या गल्लीतून धावत पळत येत एका बैलाने ढुशी दिली." नागराज म्हणाला.

म्हातारीने नागराजला घरात बोलावून नेले व त्याला एका जागी बसविले आणि मोठ्याने ओरडून हाक मारली–"संध्या! तांब्या भरून पाणी तर घेऊन ये!"

माजघरातील खिडकीजवळ उभी राहून संध्या हे सर्व पहात होती. तिच्या तोंडावरून तिला काही कीवकरुणा वाटल्यासारखं दिसत नव्हतं. आईने हाक मारली तेव्हां ती खिडकीतून हलली व थोड्या वेळाने तांब्या भरून पाणी घेऊन नागराज होता त्या जागी आली.

तिचं सौंदर्य पाहून नागराज थक्कच झाला. त्याने शहरातही इतक्या सुंदर स्त्रीला कधी पाहिले नव्हते. म्हातारीने जखम धुऊन काढली आणि त्यानंतर हळद व पांढरं फडकं पट्टी बांधायला घेऊन यायला संध्याला सांगितलं.

संध्याने हळद व पांढरं फडकं आणून दिलं व घरात निघून गेली. म्हातारीने जखमेवर हळद लावून पट्टी बांधली. तो काही वेळ विश्रांतीसाठी पडून राहल्यावर म्हातारीने विचारलं–"आतां सांग, बाबा! तू काही सांगायला आला होतास ना?"

नागराज म्हणाला–"लवकरच माझ्या मामाच्या मुलीशी माझं लग्न होणार आहे, तुम्ही सर्वांनी संध्या वगैरे सर्वांनी आलं पाहिजे बरं का?" असे सांगून घरी परतला.

येथवर गोष्ट सांगून वेताळ म्हणाला–"राजा, मला एक शंका आहे! नागराजाने संध्याला प्रत्यक्ष पाहण्यापूर्वीच तिला मनाने वरले होते नाही का? तिचं रूप अगदी सामान्य असलं तरी तिच्याशीच लग्न करायचं त्याने ठरविलं होतं. तरी अगदी शेवटच्या घटकेला त्याने आपला विचार कां बदलला? तिला तो आपल्या योग्य मानायला तयार नव्हता का? या शंकेचे समाधानकारक उत्तर माहीत असून तू दिलं नाहीस तर तुझ्या डोक्याची शंभर शकले होऊन तुझ्याच पायांवर लोळू लागतील."

विक्रमादित्य म्हणाला–"नागराजाने आपला निश्चय बदलला, ते बरोबरच होते. कोणत्याही व्यक्तीत काही विशिष्ट गुण असावेच लागतात. ते नसले तर इतर चांगले कितीही गुण असले तरी ते निरर्थकच ठरतात. पुरुषात पौरुष, आत्माभिमान, शौर्य इत्यादी गुण आवश्यक असतात. तसेच स्त्रीत दया, करुणा, शील व सेवा हे गुण असावे लागतात. हे गुण नसलेली स्त्री पत्नी, माता इत्यादी स्त्रीसुलभ भूमिका यशस्वीपणे पार पाडू शकणार नाही. संध्याने नागराजाच्या हाताला लागलेल्या जखमा व त्यांतून वाहणारे रक्त पाहिले असूनही तिच्या मनात थोडीसुद्धा खळबळ उडाली नाही. त्यावरून तिचे हृदय दगडासारखं होते हे स्पष्ट कळते. म्हणून तिच्यात इतर सर्व गुण असूनही व ती सुंदर असूनही तिच्या पेक्षा जास्त प्रेमळ, शीलसंपन्न अशा मामाच्या मुलीशी लग्न करणे नागराजला साहजिकच योग्य वाटले."

अशा तऱ्हेने राजाचे मौन भंग होताच वेताळ प्रेतासह नाहीसा झाला आणि झाडाला जाऊन लोंबकळू लागला.

(कल्पित)

निर्भय

राजारामाला एकच एक मुलगा होता. त्याचे नाव त्याने बलराम ठेवले आणि त्याला प्रेमाने लाडात वाढविले. बलराम एक उद्धट मुलगा निघाला. त्याला भय नावाची वस्तूच माहीत नव्हती, मग श्रद्धा किंवा भक्ती कोठून असणार? काळोखात तो कोठेही निर्जन जंगलातही जायला भीत नसे. राजारामाला बलराम म्हणजे एक समस्याच होती. भय न वाटणे हा एक चांगला गुणच म्हणावा लागेल. परंतु त्याच्यामुळे जिवाला धोका असण्याची शक्यतासुद्धा असू शकते. उदाहरणार्थ निर्भयपणे तो वाघासमोर जाऊन उभा राहिला तर वाघ त्याला खाऊन टाकील. राजारामाने बलरामाला भय वाटणे म्हणजे काय हे शिकवायचं ठरविले. एकदां त्याने बलरामाला गावाबाहेरच्या वडाच्या झाडावर चढून कोवळी पाने आणायचे काम सांगितले. त्यापूर्वी त्याने एका माणसाला भयंकर रूपवेष करून त्या झाडावर बसून राहायला सांगितले होते. बलराम निर्भयपणे झाडावर चढून गेल्यावर त्या माणसाने झाडाच्या वरच्या बाजूने भयंकर आवाज काढून बलरामाला भेवडवण्याचा प्रयत्न करून पाहिला. बलराम भ्याला तर नाहीच, वर चढून गेला व त्याने त्या माणसाला झाडावरून खाली ढकलून पाडले. तो माणूस कसाबसा आपला जीव वाचवून पळाला व सरळ राजारामाकडे जाऊन त्याने त्याच्यावर गुजरलेल्या प्रसंगाचे वर्णन केले.

राजारामाने बलरामाला अनेक प्रकारे भय वाटावे यासाठी खटपट केली परंतु ती निष्फळ ठरली.

बलरामाला विसावे वर्ष लागले. तो घरी राहिला तर त्याला संभाळणे कठीण होईल. त्यापेक्षा तो काही शहरे फिरून आला तर त्याला भीतीची कल्पना येईल व थोडेफार लोकज्ञान होईल असा विचार करून राजारामाने बलरामाला चार पैसे देऊन तीन चार महिने कोठेतरी हिंडून फिरून यायला सांगितले.

बलराम एका मोठ्या शहरात आला. शहरातल्या गमती दिवसभर पाहून संध्याकाळी तो गावाबाहेरच्या एका जुन्या धर्मशाळेत झोपायला गेला. धर्मशाळेकडे त्याला जात असतांना पाहून एकजण म्हणाला–"अरे त्या बाजूला जाऊ नकोस! मध्यरात्र उलटल्यावर त्या धर्मशाळेत भुते येतात!" परंतु बलरामाने दुर्लक्ष केले

मध्यरात्र झाल्यावर खरोखरच भुते त्या धर्मशाळेत आली व बलरामाला पाहून हसू लागली. त्यांना पाहून व त्यांचं हसू ऐकून बलराम म्हणाला–"ओहो, म्हणजे तुम्हीच भुतं वाटतं?" ते ऐकून भुतं आणखी जास्तच हसू लागली व बलरामाला उचलून घेऊन नाचत गात गावाबाहेरच्या एका जुन्या वाड्यात शिरली. त्या वाड्यात भुतांचा राजा, त्याची बायको व त्यांची मुलगी रहात.

भुते उचलून घेऊन गेली त्यात बलरामाला मजाच वाटली. वाड्यात घेऊन जाऊन भुतांनी बलरामाला एका

खाटेवर टाकले आणि खाट गरगर फिरू लागली. "वाहवा! वाहवा! गंमत आहे बुवा!" म्हणत बलराम हसू लागला.

भुतांना आश्चर्यच वाटले. कारण ती कोणासमोर आली की ती व्यक्ती भिऊन जात असे. या उलट बलराम भ्याला तर नाहीच, खाट गरगर फिरत असतां हा गंमत म्हणून हसत होता. भुतांनी ती गोष्ट आपल्या राजाला सांगितली भुतांचा राजा वीतभर उंच होता तर त्याची दाढी हातभर लांब होती. तो चाले तेव्हां त्याची दाढी जमिनीवर लोळे.

बलरामाची माहिती कळल्यावर भुतांचा राजा रागारागाने खाटेजवळ आला. त्या

राजाचे रूप पाहून बलरामाला जास्तच हंसू आलं. त्याने टाळ्या वाजवून राजाच्या हातातली कुऱ्हाड हिसकावून घेतली. राजाला जास्तच राग आला. त्याने खाट जास्त जोराने गरगर फिरविली. त्यामुळे बलरामाला भीती न वाटतां त्याला त्यात जास्त मजाच वाटली व त्याने राजाच्या कुऱ्हाडीने त्याची दाढी कापून टाकली. त्याची दाढी कुऱ्हाडीच्या दांड्यात अडकली व भुतांचा राजा लोंबकळू लागला.

"बाबा रे, मला कसा तरी ओढून बाहेर काढ, तू मागशील ते मी देतो." भुतांचा राजा म्हणाला. बलरामाने दाढी ओढून काढली व राजाला वांचविले.

"तू चांगलाच शूर दिसतो आहेस की रे! माझ्याजवळ जे धन आहे ते सर्व मी तुला देतो, तू ते घे आणि माझ्या मुलीशी लग्न करून घे." भुतांचा राजा म्हणाला. ती मुलगी भूत नव्हती. एका राजाची मुलगी होती. भुतांच्या राजाने तिला तिच्या बापाच्या वाड्यातून पळवून आणले होते. बलरामाने तिला घेतले आणि तिच्या बापाकडे घेऊन गेला.

लहानपणापासून नाहीशी झालेली मुलगी एकाएकी परत आलेली पाहून राजाला परमानंद झाला. त्याने बलरामाचा सत्कार केला आणि एक मोठा उत्सव केला. त्या उत्सवाला बलरामाचा बाप राजारामसुद्धा आला. मुलाचं भाग्य उदयास आलेलं पाहून त्याला आनंद झाला खरा, परंतु या मुलाला कोणाचंही, कशाचंही भय नाही तर याच्यावर केव्हा कसं संकट येईल याची भीती मात्र त्याला सतावत होती.

"बलरामाला भयभीती नाही म्हणून तुम्ही काळजी करण्याचं कारण नाही. धैर्य व साहस प्रत्येकात नसते. त्याबरोबर सावधपणासुद्धा असावा लागतो त्याने कोणतेही काम केले तरी त्याने जागरूक राहलं पाहिजे. त्याला अशक्य असाध्य असे जगात काहीच नाही. मात्र सावधगिरी राखली पाहिजे!" राजा म्हणाला.

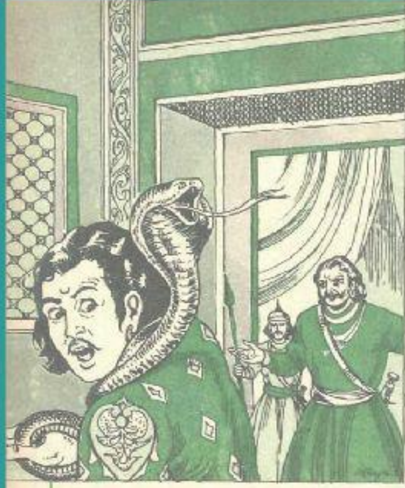
न्यायाचे सूत्र

सहस्रावधी वर्षांपूर्वी धर्मपाल नावाचा राजा धवलगिरी राज्याचा अधिपती होता. तो दानधर्म करण्यात प्रसिद्ध होता. न्यायनिवाडा करतांना तो आपपर भेद करीत नसे.

त्याच्या न्यायाचे एक सूत्र होते– 'जशास तसे'! कोणाकडून कोणाचं काही नुकसान झाल्यास नुकसान सोसणाऱ्या व्यक्तीस अगदी तशाच तऱ्हेने नुकसान करणाऱ्या व्यक्तीचे नुकसान करायला परवानगी होती. त्या देशाच्या न्यायनीतीचे ते सूत्र मानले जात असे.

एकदा धर्मपाल दरबारात बसला होता. मंत्री व सामंत राजे यथास्थानी बसले होते. राज्यव्यवस्थेसंबंधी राजा मंत्र्यांचा सल्ला घेत होता. त्यावेळी एक नागसाप वाट चुकून दरबारांत शिरला. सापाला पाहून दरबारात गोंधळ उडून गेला. काही लोक आपापली तलवार उपसून सांपाला मारायला सरसावले. परंतु महाराजांच्या बाजूलाच युवराज बसलेले होते. त्यांनी इतर लोकांना अडविले आणि स्वतः पुढे होऊन नागावर आपल्या तलवारीचा वार केला.

सापाचे मुंडके त्याच्या अंगाला लोंबत होते. तो निसटून निघून गेला आणि आपल्या बिळात शिरला. नागीण आपल्या साथीदाराची दयनीय स्थिती पाहून विलाप करू लागली. तेव्हां साप त्याच्यावर गुजरलेला प्रसंग थोडक्यात वर्णन करून सांगून म्हणाला–"तुला या राज्यातले न्यायाचे सूत्र माहीतच आहे. त्या सूत्राप्रमाणे राजा निवाडा देईल व आपल्या मुलाला योग्य तो दंड करील. त्या न्यायसूत्राप्रमाणे तू आरोपी युवराजाला चावून त्याचा वध कर. परंतु त्यापूर्वी राजाकडे फिर्याद

करून न्याय माग! घाईत तू युवराजाला चावायला जाऊ नकोस." असे नागिणीला समजावून सांगून नागाने श्वास सोडला.

नागीण त्या दिवशी रात्री किल्लचात शिरली आणि गुपचुप युवराजांच्या निजायच्या खोलीत पोचली. युवराज झोपलेला होता. तिने त्याच्या गळचाला विळखा घातला. युवराज घाबरून जाऊन ओरडू लागला. युवराजाचा आवाज ऐकून नोकर पाहारेकरी धावत आले. परंतु त्या नागिणीला कसे ठार करावे कोणालाही सुचेना. नागिणीला मारण्यासाठी वार करावा तर युवराजांच्या गळयावरच वार पडणार. म्हणून काय करावे, कोणालाही सुचेना. ते किंकर्तव्य विमूढ स्थितीत 'आ' वासून नुसते पहात राहिले.

इतक्यात नागीण बोलू लागली–"तुम्ही कोणी घाबरण्याचं कारण नाही. तुम्ही महाराजांना बोलावून आणा. मी त्यांच्या जवळ न्याय मागणार आहे. तुम्ही मला ठार करण्याचा विचार केलात व त्यासाठी प्रयत्न केलात तर मी युवराजांना चावून त्यांना तत्क्षण ठार करीन." या शब्दात नागिणीने त्यांना धमकावलेही!

मध्यंतरी महाराज स्वतःच तेथे आले. नागिणीने आपल्या साथीदाराचा जसा वध झाला होता त्याची आठवण करून दिली व म्हणाली–"महाराज, माझ्या पतीने कोणाचं काहीही नुकसान केले नसतां, ते आपल्या वाटेने निमूटपणे निघून जात असतां युवराजांनी अन्यायाने त्यांचा वध करून मला विधवा केले आहे. या राज्याच्या न्यायाच्या सूत्राप्रमाणे मी युवराजांचा वध करून त्यांच्या बायकोला विधवा केले तर ती चूक होईल का? आपण धर्मात्मा आहांत. नेहमी न्यायाची बाजू घेत आलां आहां. म्हणून माझ्या बाबतीतही योग्य तो न्याय करावा. माझी एवढीच विनंती आहे!"

नागीण म्हणाली ते ऐकून राजा निरुत्तर झाला. राज्याच्या न्यायसूत्राप्रमाणे अन्यायाने नागाला ठार करून त्याच्या बायकोला विधवा करण्याचा आरोप नागिणीने युवराजांवर लावला होता. युवराज राजाचा एकुलता एक मुलगा होता. या संकटातून सुटका कशी मिळणार? राजा स्वतः काहं च न्याय निवाडा करू शकला नाही.

राजाने नाइलाजाने न्यायाधिशाला बोलावून घेऊन त्याच्यासमोर नागिणीकडून तिची जबानी घेवविली. राजाने व न्यायाधिशाने दोघांनी नागिणीचे म्हणणे शांतपणे ऐकून घेतले. नंतर न्यायाधीश म्हणाला– "महाराज, आपल्या राज्याच्या न्यायसूत्राप्रमाणे 'जशास तसे' हाच नियम आहे. त्या नियमाप्रमाणे युवराजांच्या हातून घडलेल्या चुकीमुळे नागाची पत्नी विधवा झाली आहे तेव्हां युवराजांची पत्नीला विधवा करण्याचा अधिकार नागाला पोचतो!"

तो निवाडा ऐकून नागीण चकित होऊन म्हणाली–"हा निवाडा कोणत्या न्यायशास्त्राप्रमाणे झाला? फक्त शब्दच्छल करून युवराजांना वांचविण्यासाठी हा प्रयत्न आहे. माझे मृत पती कसा सूड घेणार व त्यामुळे युवराजांची पत्नी विधवा कशी होणार? ही शुद्ध फसवाफसवी आहे!"

नागिणीने लावलेल्या आरोपाचे उत्तर न्यायाधिशांनी या शब्दात दिले–"नागाची बायको म्हणाली ते बरोबर आहे. त्यात गैर असे काहीच नाही. नियमाप्रमाणे तिचे

म्हणणे नाकारतां येणार नाही. परंतु येथे एक धर्मसंदेह उत्पन्न झालेला आहे." असे सांगून न्यायाधीश पुढे म्हणाला–"नागीण बाई, तुम्हांला किती मुलं आहेत?"

नागीण म्हणाली–"मला पांच मुलं आहेत." त्यावेळी तिच्या डोळ्यातून अश्रू वहात होते.

"अस्सं! तरमग तू मी म्हणतो ते लक्षपूर्वक ऐक. तुला विचारांला पांच मुलांची आई असतां युवराजांनी विधवा केले आहे. म्हणून तूसुद्धां युवराजांच्या पत्नीला पांच मुलं असलेली विधवा आई कर. म्हणजे न्यायसूत्राप्रमाणे न्याय झाल्यासारखं होईल. मी म्हणतो ते बरोबर आहे की नाही?"

तेव्हा नागीण संकोच करीत म्हणाली–"तुम्ही म्हणतां ते अगदी बरोबर आहे!"

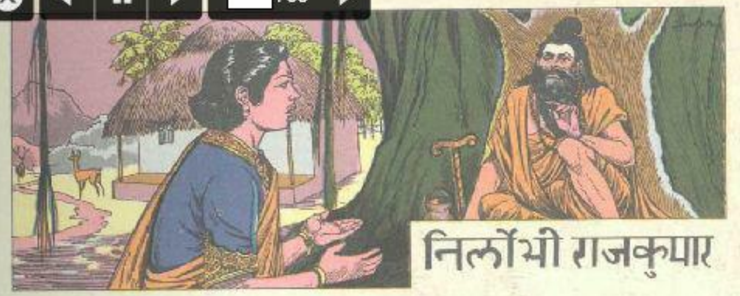
तेव्हां न्यायाधिशानें आपला शेवटचा निवाडा दिला. म्हणाला–"तरमग तुला काही दिवस थांबावं लागणार आहे. कारण युवराजांच्या बायकोला फक्त दोनच मु[illegible] आई झाली म्हणजे तू कोणाच्याही आडकाठीशिवाय युवराजांवर आपला सूड उगव!"

नागिणीला ते मान्य करावे लागले, कारण तो निकाल न्यायसूत्राप्रमाणे होता. तेव्हां नागिणीने राजाजवळ निवेदन केले की युवराजांच्या बायकोला पांचवा मुलगा झाला की ती बातमी नागिणीला राजाने कळवावी.

न्यायशील राजाने नागीण म्हणाली ते मान्य केले. परंतु त्यानंतर युवराजांच्या बायकोला मूलच झालं नाही. युवराज बायकोबरोबर उद्यानात फिरायला येई, तेव्हां नागीण आपल्या बिळातून बाहेर तोंड काढून त्यांच्याकडे पाही.

कित्येक वर्षे लोटली पण युवराजाला दोनवर मुलेच झाली नाहीत. म्हणून आपल्याला सूड उगवायला केव्हां मिळणार हा एकच विचार तिच्या मनात वारंवार येई. परंतु काही दिवसांनी त्याच काळजीत ती स्वतःच मरण पावली.

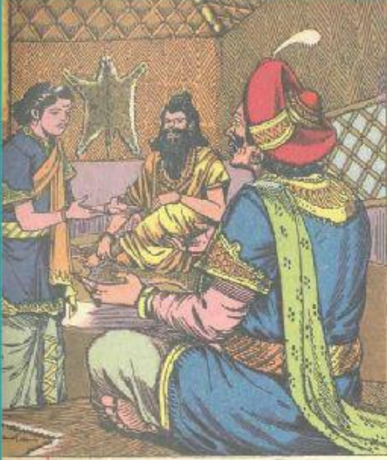

निर्लोभी राजकुमार

प्राचीन काळी काशी येथें ब्रह्मदत्त नावाचा राजा राज्य करीत होता. त्याला शंभर मुलगे होते. सर्वात लहान मुलाचे नाव संवर होते. राजाने आपल्या सर्व मुलांना निरनिराळ्या गुरुगृही विद्याभ्यासासाठी पाठविले होते. सर्वात धाकटा मुलगा संवर याला बोधिसत्वांकडे पाठविले होते.

बोधिसत्वांकडे कित्येक वर्षे राहून संवरने उत्तम ज्ञान संपादन केले आणि सर्व विद्यांत पारंगत झाला. इतर मुलांचा विद्याभ्यास संपल्यावर त्यांचे गुरू आपल्या शिष्यांना घेऊन राजाकडे आले व म्हणाले–"महाराज, आपल्या चिरंजीवांचा विद्याभ्यास संपलेला आहे व ते सर्व विद्यांत निष्णात झाले आहेत." राजाने गुरुदक्षिणा देववून सर्व गुरूंना आदरपूर्वक निरोप दिला.

त्यानंतर राजाने आपल्या राज्यातल्या निरनिराळ्या प्रांताचे शासक म्हणून आपल्या सर्व मुलांना नेमले व त्यांना त्या त्या प्रांतांत पाठवून दिले. परंतु धाकट्या संवरने आपले गुरु बोधिसत्व यांचा सल्ला विचारला. म्हणाला–"गुरुवर्य, माझ्या वडिलांनी मला माझ्या इतर भावांप्रमाणे कोणत्यातरी प्रांताचा अधिकारी नेमावयाचे ठरविले तर मी काय करणे योग्य होईल?" तेव्हां बोधिसत्व म्हणाले–"बाळा, जर तुझ्या वडिलांनी तुला एखाद्या प्रांताचा शासक नेमायचे ठरविले तर तू नम्रपणे ती जबाबदारी स्वीकारू नकोस. कारण इतर सर्व भाऊ तुझ्या वृद्ध वडिलांना सोडून निरनिराळ्या जागी गेले आहेत, तेव्हां तुझ्या वडिलांच्या सेवेला कोणीतरी राहले पाहिजे. तू श्रद्धाभक्तीपूर्वक त्यांची सेवा कर, ते तुझं प्रथम कर्त्तव्य आहे."

राजा ब्रह्मदत्त एकदां बोधिसत्वांच्या आश्रमात गेला. संवरने वडिलांना वांकून नमस्कार केला आणि बोधिसत्वांच्या शेजारी येऊन उभा राहिला. राजा त्याला म्हणाला–"बाबा, तुझा विद्याभ्यास आतां संपला आहे ना?"

संवर म्हणाला–"बाबा, गुरुवर्यांच्या कृपेनें मी सर्व विद्या संपादन केल्या आहेत.

"तरमग तू आपल्या राज्यातल्या कोणत्यातरी प्रांताची निवड करून त्या प्रांताच्या शासनाची जबाबदारी स्वतःवर घे!" राजा म्हणाला.

संवर म्हणाला–"बाबा! मी आपल्या मुलांत सर्वात लहान आहे. जर मी आपणाला सोडून दूर कोठे शासनाची जबाबदारी घेऊन राहू लागलो तर आपल्या सेवेला मी अंतरेन. मला राज्य नको व कोणताही अधिकार नको. आपली सेवा करावी फक्त एवढीच इच्छा आहे!"

ते उत्तर ऐकून राजाला आनंद झाला. त्या दिवसापासून संवर आपल्या वडिलांबरोबर राहू लागला. मधून मधून आवश्यक वाटे तेव्हां तो बोधिसत्वांचा सल्ला विचारी.

एकदां संवरने बोधिसत्वांच्या सल्लयाप्रमाणे राजधानीच्या परिसरात एक ओसाड जमिनीचा पट्टा निवडला. तो समतल करून त्यात फुलांफळांची झाडे लावली. ते एक सुंदर उद्यान झाले. त्यात राजधानीतली प्रमुख मंडळी येऊ लागली. संवरची त्यांच्याशी ओळख झाली.

एकदा संवरने वडिलांच्या अनुज्ञेने राजधानीतल्या सर्व वर्णीयांस एक मेजवानी दिली. त्यानंतर राज्याच्या अधिकाऱ्यांना घोडेस्वार व पायदळ सैन्याला मेजवानी दिली. परदेशातून येणाऱ्या राजदूतांना आणि व्यापारी वर्गाला उतरायला सोयीची होईल अशा महालात व्यवस्था केली. अशा तऱ्हेने संवरची कीर्ती राज्यभरच नव्हे तर परदेशातही पसरली.

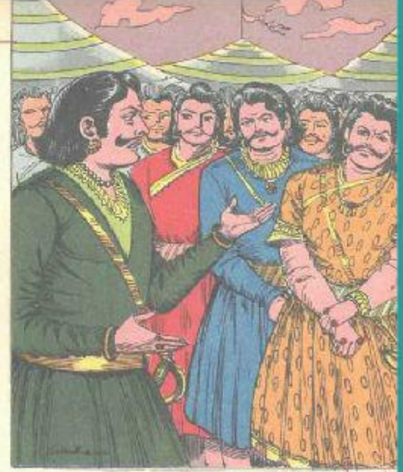
अशा तऱ्हेने कित्येक वर्षे लोटली. राजाला वार्धक्य आले आणि राजाने

अंथरुण धरले. त्याने मंत्र्यांना बोलावून विचारले–"माझ्यानंतर राज्याची जबाबदारी कोणावर टाकावयाची. माझ्या शंभर मुलांपैकी प्रत्येकालाच गादीवर बसण्याचा अधिकार आहे. म्हणून तुम्ही विचार करून माझ्या मागे योग्य राजकुमाराला गादीवर बसविण्याची व्यवस्था करा."

राजा वारल्यावर सर्व मंत्र्यांनी आपसात विचार करून ठरविले की संवरही सर्व प्रकारे गादीला योग्य आहे. त्यानंतर त्यांनी थाटामाटाने त्याचा राज्याभिषेक केला. त्या दिवसापासून संवर बोधिसत्वांच्या सल्लयाप्रमाणे व न्यायाने राज्यकारभार पाहू लागला.

राजा वारल्यावर संवर गादीवर बसलेला पाहून इतर नव्व्याण्णव राजकुमारांना राग आला. त्या सर्वांनी मिळून संवरला कळविले की त्याने मुकाट्याने सिंहासन सोडावे. त्यानंतर त्यांनी आपापली सैन्ये जमवून राजधानीला वेढा दिला.

संवरने ते सर्व आपले गुरुवर्य बोधिसत्व यांच्या कानावर घातले व त्यांचा सल्ला विचारला. बोधिसत्व संवरला म्हणाले–"आपल्या भावांशी भांडण करणे हे महापाप आहे. शिवाय भाऊबंदकीमुळे राज्य नष्ट होईल व प्रजेला त्रास सोसावा लागेल. म्हणून तू आपल्या राज्याचे शंभर

तुकडे करून ते सर्व भावांना वाटून टाक!"

संवरने त्याप्रमाणे करायचे ठरवून आपल्या सर्व भावांना कळविले. सर्वात मोठा भाऊ सद्प्रवर्तन याला ते ऐकून आश्चर्यच वाटले. तो आपल्या इतर भावांना म्हणाला–"आपण सर्वांनी मिळून राजधानीला वेढा दिला तो असे समजून की संवरने गादी बळकावली आहे आणि तो आपला शत्रू झाला आहे. परंतु त्याने स्वतःच आपणा सर्वांना वाटा द्यायचे औदार्य दाखवून प्रजेचे प्रेम संपादन केले आहे. तेव्हां आपण त्याच्यावर स्वारी करणे गैर होईल."

एका धाकटचा भावाने विचारले–"तर-मग आपण काय करणे योग्य होईल?

"आपल्या धाकटचा भावाशी सलोख्याने बोलणे योग्य होईल. बाबांच्या सिंहासनावर आपला सर्वांचाच अधिकार आहे. तरी आपणां सर्वांना एकदम सिंहासनावर बसणे शक्य नाही. म्हणून आपण त्यालाच आपला राजा मान्य करून आपापल्या वांटयाच्या बाबांनी दिलेल्या प्रदेशाची व्यवस्था पहात रहावी." सद्प्रवर्तन म्हणाला.

सर्वांना तो सल्ला योग्य वाटला. त्यानंतर सर्वांनी संवरचा जयजयकार करीत राजधानीत प्रवेश केला. संवरने गादीवरून उतरून आपल्या सर्व भावांचा यथोचित सत्कार करून त्यांना बसायला योग्य आसन दिले.

त्यानंतर उपोसतने संवरला विचारले–तू मनाचे हे औदार्य दर्शवून आमची मने जिंकली आहेस. परंतु तुला ही धर्मबुद्धी आली कशी?"

"दादा! मी मानवमात्रावर प्रेम करतो व गुरूच्या सल्ल्याप्रमाणे वागतो. मी नियमितपणे कुटुंबातील सर्व सभासदांना योग्य रकमा ठरवून देत आहे आणि राज्याच्या व सैन्यातल्या सर्व अधिकाऱ्यांना व लहानसहान नोकरांना वेळेवर पगार देण्याची व्यवस्था केली आहे. प्रजेचे हितच सर्वोपरी आहे असे मी मानतो!" संवर म्हणाला.

त्यानंतर थोरल्या भावाने आपल्या सर्व भावंडांच्या वतीने संवरला आशीर्वाद दिला. म्हणाला–"तू अशाच प्रकारे धर्ममार्गावर चालून प्रजेला सुखी कर. आम्ही सर्व नित्य तुझ्या पाठीमागे आहो व तुला शत्रुभय राहू नये याची काळजी बाळगू. तू या लोकातच इंद्रपदासारखा सुखी रहा."

बोधिसत्वांचा शिष्य संवर अशा तऱ्हेने आपल्या सर्व भावांचे व प्रजेचे प्रेम संपादन करून कित्येक वर्षे राज्य करीत राहिला व एक थोर शासक म्हणून त्याची कीर्ती दिग्दिगंत पसरली.

धाडसी खलाशी

कित्येक शतके होऊन गेली. कौंडिण्य नावाचा एक ब्राह्मण तरुण युवक होता. तो पिढ्यान् पिढ्या चालू आलेला आपला भिक्षुकीचा किंवा पुराण प्रवचनाचा धंदा करीत नसे. त्याला तो आवडत नसे. त्याचे वडील वेदपाठ करण्यात मग्न झाले की तो संधी पाहून गुपचुप पसार होत असे.

कौंडिण्य समुद्रकिनाऱ्यावर जाऊन बसे. समुद्राच्या पलीकडे कोणता बरे देश असेल तो आपल्याला पहायला मिळेल का? त्याच्या मनात तेच विचार दररोज समुद्रकिनाऱ्यावर बसल्यावर येत. कोणते तरी धाडसाचं काम करावं असंही त्याला वाटे.

एकदा तो झोपला असतां त्याला एक दाट जंगल दिसलं. त्यात त्याला एक दिव्य पुरुष दिसला. तो महाभारतातल्या धनुर्धारी शूरवीरासारखा वाटला. त्याला तो एका गुहेत एक धनुष्य ठेवीत असतांना दिसला.

उजाडल्यावर कौंडिण्य त्या जंगलात गेला. स्वप्नात पाहिलेली गुहा त्याला दिसली. तो गुपचुप गुहेत शिरला. तेथे खरोखरच एक धनुष्य दिसले. त्याला आश्चर्य वाटले.

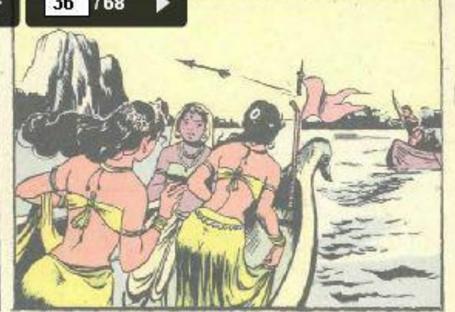
धनुष्य घेऊन कौंडिण्य आपल्या घरी परतला. त्याने आपल्या मित्रांसमोर आपल्या धनुर्विद्येचे प्रदर्शन करून त्यांना थक्क केले. त्याच्या मनात एक तऱ्हेचा आत्मविश्वास उत्पन्न झाला की ते धनुष्य त्याच्या हातात असेपर्यंत कोणतेही काम अशक्य असाध्य नाही.

त्यानंतर कौंडिण्यने आपल्या काही साथीमित्रांना जमविले आणि समुद्र किनाऱ्यावर पडलेली एक मोडकी नाव होती. ती दुरुस्त करून तीत बसून एका अनिश्चित दिशेकडे निघाला. कित्येक दिवस लोटले.

काही दिवसांनी त्यांना नारळाची असंख्य झाडे असलेला एक प्रदेश व किनाऱ्यावर प्रयाण करायला सुसज्ज असलेली नौका दिसली. कौंडिण्यने आपल्या दिव्य धनुष्यावर बाण चढवून त्या नौकेवर फडफडत असलेल्या झेंड्याचा नेम धरून सोडला. झेंडा तुटून खाली पडला.

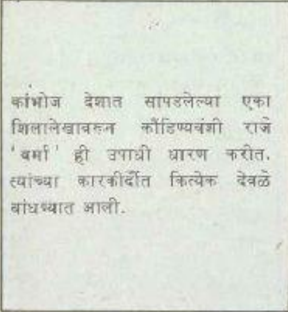
त्या नौकेत अर्थातच गोंधळ उडून गेला. कित्येक तरुण स्त्रिया उठून उभ्या राहिल्या. त्यांत राजकन्येसारखी एक रूपवती तरुण स्त्री होती. ती कौंडिण्यकडे हाताने खूण करून त्याला बोलवीत होती. तिच्या नौकेपाठीमागून आपली नाव आणायला ती सांगत होती.

ती राजकन्या तिचे वडील वारल्यावर कांभोज राज्याच्या गादीवर बसली होती. कौंडिण्यला पाहताच तिला वाटले की तोच तिच्या योग्य पती आहे. कौंडिण्यशी तिचे लग्न झाले व तो कांभोज देशाचा राजा झाला.

त्या काळातील कांभोज राज्य पुढे कंबोडिया नावाने ओळखले जाऊ लागले. आज ते राज्य कांपूचिया नावाने प्रसिद्ध आहे. कौंडिण्यच्या कारकीर्दीत त्या देशात भारतीय संस्कृति वाढू लागली आणि भारत व कांभोज देशात व्यापार जास्त वाढला.

त्या देवळांत अंगकारनाथाचे देऊळ जास्त प्रसिद्ध आहे. ते प्राचीन काळी यशोधरापुर नामे ओळखले जाई. वास्तविकपणे ते देऊळ अंगकार थोम नामक नगरी बांधले गेले होते. त्या देवळाचे शिल्प जगात अद्वितीय आहे, असे म्हटल्यास अतिशयोक्ती होणार नाही.

शंका समाधान

एकदा विदर्भ देशाचा राजा प्रसेनजित दरबारात बसला असतां एक दूत प्रवेश करून म्हणाला–"महाराज, आपली शेजारी राज्ये अवंती व मणिपुर यांमध्ये जे युद्ध झाले त्यांत असंख्य वीर प्राणास मुकले आणि अनेक गावे नेस्तनाबूद झाली.

त्यावेळी विदूषक दरबाऱ्यांचे मनोरंजन करीत होता. परंतु ती बातमी ऐकून सर्व काळजीत पडले. थोड्या वेळाने विदूषक किंचाळला. त्याने आपले पागोटे काढून जमिनीवर फेंकले. त्याच्या पागोट्यात एक विंचू शिरला होता तो त्याला चावला होता. ते कळल्यावर सर्व दरबारी मंडळी त्याला काही मदत करण्याऐवजी खदखदां हसू लागली.

ते पाहून राजा आपल्या मंत्र्याला म्हणाला–"प्रधान, कोठेतरी शेजारच्या राज्यात कित्येक लोक मरणोन्मुख पडल्याचे ऐकून आपले दरबारी इतके घाबरून गेलेले दिसत आहेत आणि तेच समोर विदूषक तडफडत असतां हंसत आहेत. हे पाहून माझ्या मनात एक प्रश्न उभा राहिला आहे की माणसाला सर्वात अधिक दुःखी करणारी गोष्ट कोणती व आनंद देणारी गोष्ट कोणती?"

प्रधान म्हणाला–"माणसाच्या शारीरिक कष्टापेक्षा त्याला होणारे मानसिक कष्ट जास्त दुःखदायी व असह्य असतात! आपल्या दरबाऱ्यांसारखे अपरिचित लोक-सुद्धा, युद्धात मृत्यमुखी पडणाऱ्यांची संख्या शेंकडोंवर जाण्याची गोष्ट कळतांच घाबरून गेले. त्यांच्या सर्वांच्या हृदयाचा थरकांप उडाला. म्हणून ते सर्व गप्प झाले. परंतु दररोज दरबारात हंसविण्याचा धंदा करणारा विदूषक जेव्हां स्वतःला होणाऱ्या कष्टामुळे तळमळू लागला तेव्हां

त्याचे ओरडणे सुद्धां दरबाऱ्यांना हास्यास्पदच वाटले."

"तुमच्या बोलण्यावरून हे कळते की शारीरिक व मानसिक कष्टांतले अंतर वास्तविक फारच कमी असते. मानसिक कष्ट जास्त असह्य असतो हे तुम्ही सिद्ध करू शकाल का?" राजाने विचारले.

प्रधान म्हणाला–"मी हे सिद्ध करून दाखवू शकतो, परंतु त्यासाठी महाराजांच्या सहकाराची गरज आहे." राजाने होकार दिला. त्यानंतर प्रधान एका म्हाताऱ्याचे सोंग करून राजधानी बाहेरच्या कालीच्या देवळात गेला. अनेक भक्त देवीला साष्टांग नमस्कार करून देवी जवळ आपलं दुःख निवेदन करीत व मागणे मागून निघून जात होते. त्यांत विकटाक्ष नावाचा एक तरुण संन्यासी सुद्धा होता. प्रधानानं त्याची परीक्षा घ्यायचे ठरविले.

विकटाक्ष कमालीचा आळशी होता. काही एक कामधंदा केल्याशिवाय पोट भरावे या हेतूनं संन्यासी झाला होता. तो नदीत स्नान वगैरे करून मठात परत जात होता. वाटेत वाळूत डोळ्यांना दिपवून टाकणारी एक अंगठी त्याला दिसली. विकटाक्षाने लगेच अंगठी उचलून घेतली. थोडे अंतर चालून गेल्यावर काही वेळाने एक म्हातारा काही तरी शोधत त्याच जागी आला. तो मोठमोठ्याने रडत होता–"माझ्या मुलांचं भाग्यच फुटकं, आतां मी जिवंत राहून तरी काय उपयोग?"

विकटाक्षने ओळखलं की तो ब्राह्मण तीच अंगठी शोधत आहे. ती अंगठी तर विकटाक्षच्या हातात होती. विकटाक्ष म्हाताऱ्या जवळ गेला. त्याच्या अंगावरची मूल्यवान वस्त्राभूषणे पाहून तो थक्कच झाला. त्याने त्या म्हाताऱ्याला विचारले– "काय हो, काय शोधतां आहां?"

"येथेच कोठे तरी माझी हिऱ्याची अंगठी पडली आहे. तू शोधून दिलीस तर मी माझ्या गळ्यातला हा हिऱ्यांचा हार तुला देईन." म्हातारा म्हणाला.

विकटाक्षने अंगठी शोधण्याचे सोंग केले. हातातली अंगठी खाली टाकून ती सांपडल्याचे दर्शविले. ती म्हाताऱ्याला दिली. म्हातारा खूष झाला व त्यानं वचन दिल्याप्रमाणे गळ्यातला हिऱ्यांचा हार काढून विकटाक्षला देऊन निघून गेला.

म्हातारा थोडेच अंतर चालून गेला असेल, विकटाक्षच्या मनात शंका आली. तो धावत जाऊन म्हाताऱ्याला भेटला व त्याला विचारले–"काय हो, मी तुम्हांला जी अंगठी हुडकून दिली तिच्यापेक्षा या हिऱ्यांच्या हाराची किमत जास्त आहे ना?"

"होय, जास्त आहे, परंतु ही अंगठी कालीमातेने आपला प्रसाद म्हणून मला दिली होती. जो कोणी ही अंगठी बोटात घालील तो राजाचा जांवई होईल. म्हणून मी ही अंगठी आपल्या मुलाला देणार आहे!" म्हातारा म्हणाला. म्हाताऱ्याच्या तोंडून ते वाक्य निघण्याची

Fullscreen 42 /68

खोटी होती की विकटाक्षने म्हाताऱ्याच्या हातातली अंगठी हिसकावून काढून घेतली आणि म्हणाला–"मी अंगठी हातात घालून घेऊन प्रसेनजित राजाचा जावई होईन व नंतर त्यांच्या गादीला वारस." असे सांगून विकटाक्ष राजधानीकडे निघाला.

म्हाताऱ्याचं सोंग करून हे सर्व पहात असलेला प्रधान विकटाक्षच्या पाठोपाठ त्याच्या मागून निघाला. दोघे राजधानीत पोचले तेव्हां दरबार भरलेला होता. विकटाक्ष दरबारात जाऊन ज्या बोटात त्याने अंगठी घातली होती ते बोट राजाला दाखवीत म्हणाला–"महाराज, माझं नाव विकटाक्ष आहे. माझ्या या बोटात चमकत असलेली अंगठी कालीमातेचा प्रसाद आहे."

"अस्सं!" राजा हे म्हणाला तेव्हां त्याला आश्चर्य वाटत नसल्याचे आढळले.

"ही अंगठी ज्याच्या बोटात असेल तो आपला जांवई होईल व आपल्या पश्चात आपल्या गादीचा वारस होईल! या अंगठीचा असा प्रताप आहे!" विकटाक्ष म्हणाला.

"तो प्रताप कळला असता तर मी स्वत:च नाही का आदरपूर्वक बोलावून घेतले असते?" राजा म्हणाला.

राजा म्हणाला ते ऐकून विकटाक्ष स्वत:च चकित झाला आणि राजाच्या तोंडाकडे पहात राहिला. तेव्हां प्रधान राजाजवळ जाऊन आपली नकली दाढी काढून फेकीत म्हणाला–"महाराज, हे सर्व नाटक मीच रचलेले आहे. बिचारा हा संन्यासी मनांत फार मोठी महत्वाकांक्षा घेऊन आला आहे!" दुसऱ्या क्षणाला विकटाक्ष मोठ्याने किंकाळी फोडून जमिनीवर बेशुद्ध होऊन पडला.

प्रधानाने शिपायांना बोलावून विकटाक्षला वैद्याकडे पाठविले व नंतर राजाला म्हणाला–"महाराज, पाहिलेत? आपणयाला थोडा तरी शारीरिक कष्ट दिला होता का? परंतु आशाभंग झाल्याने याला मानसिक धक्का लागून हा बेशुद्ध झाला आहे."

शंका समाधान झाल्याचे राजाने होकारार्थी मान हलवून मान्य केले.

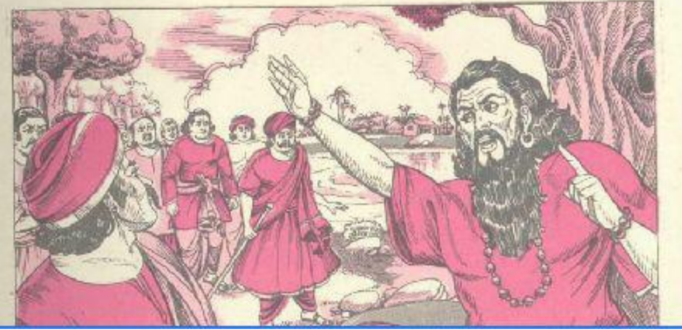
अंधविश्वास

एके वर्षी एका प्रदेशात पाऊस मुळीच पडला नाही व दुष्काळ पडला. प्रजेत हाहा:कार उडून गेला. अशा परिस्थितीत त्या प्रदेशातल्या एका गावी एक संन्यासी आला व त्या गावातच राहू लागला. गावकऱ्यांनी येऊन त्यांच्यावर जो प्रसंग आला होता त्याचे वर्णन करून सांगितले.

तो साधू त्यांना म्हणाला–"आज गुरुवार आहे ना? येत्या गुरुवारी मी असा पाऊस पाडून दाखवीन की तो थांबता थांबणार नाही. परंतु त्यासाठी यज्ञहोम, जपतप करणे आवश्यक आहे. बरेच पैसे खर्च होणार. माझ्यावर पूर्ण विश्वास असेल त्यांनी या कार्यासाठी पैसे द्यावेत."

पैसे पुष्कळच वसूल झाले. संन्याशाने जपतप होमादी सुरू केले. पुन्हा गुरुवार आला. पाऊस तर पडलाच नाही, खूप ऊन पडले व उन्हाळी वारे सुरू झाले. लोकांनी संन्याशाला विचारले व तोंडाला आले ते त्याला बोलले.

तेव्हां संन्यासी स्मित करून त्यांना म्हणाला–"हे पहा, मी पाऊस पाडू शकेन असा विश्वास कोणाच्याही मनात नव्हता. तसा विश्वास तुमचा माझ्यावर असता तर आतापर्यंत तुम्ही शेते नांगरून ठेवली असतीत व पाऊस पडू लागताच रोपे लावण्याची तयारी करून ठेवली असतीत. आतां मी येथे आपला वेळ व्यर्थ घालविणार नाही." असे सांगून तो संन्यासी दुसऱ्या गावी निघून गेला.

पैंज मारणारा भीमू

कसलीही पैंज असो, ती जिकणारा म्हणून भीमूची ख्याती होती. एकदां तो गणोबा नावाच्या माणसाशी बोलत असतां त्या गावाच्या पाटलांचा थोरपणा गणोबा सांगू लागला.

गणोबा म्हणाले–"आमचे गावपाटील म्हणजे देवमाणूस!"

"तो कसला रे देवमाणूस? सर्वांकडून लांच घेतो आणि नुसता माजला आहे. म्हणून मी त्याला पाहिला की खूप शिव्या हासडतो आणि तो माझ्यासमोर तोंड उघडेल तर शपथ." भीमू म्हणाला.

पाटील फार रागीट माणूस होता. गणोबांना ते चांगलं माहीत होते. म्हणून भीमू म्हणाला ते मान्य करायला गणोबा तयार नव्हते.

म्हणून भीमू म्हणाला–"तर मग पैंज लाव!"

"ठीक, मी समोर ऐकत असतां तू पाटलांना शिव्या द्यायच्या. पाटलांनी तुझ्या शिव्या व शाप ऐकून एक चकार शब्द काढायचा नाही. तसं झालं तर मी शंभर रुपये देईन!" गणोबांनी पैंज लावली.

"ठीक तर मी आंघोळ करून येतो, थांब!" असे सांगून भीमू घरात गेला आणि काही वेळाने बाहेर आला व म्हणाला–"एक अट बरं का, मी पाटलाला शिव्या देत असतां मध्ये तू एक अक्षरही बोलतां कामा नये!"

गणोबांनी होकार दिला.

दोघे मिळून बरोबर काही अंतर चालून गेल्यावर भीमू गणोबाला म्हणाला–"पैंज जिकायची म्हणजे माझी एक पद्धत आहे. मी पुढ पहिल्याने जातो, नंतर काही वेळाने तू ये, तू येशील तेव्हां मी पाटलांना शिव्या देत असेन. ते गप्प राहून शांतपणे सर्व ऐकत राहतील."

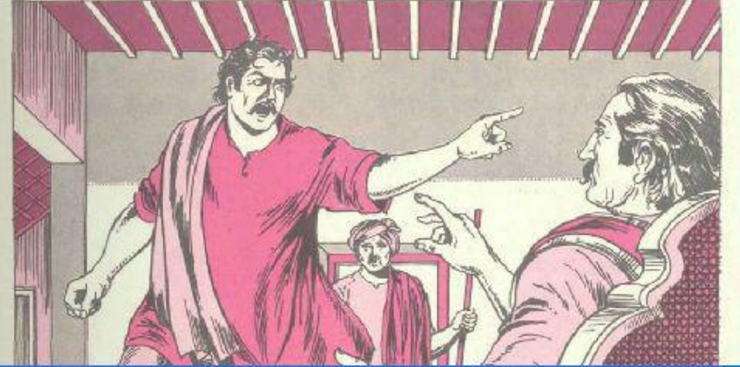
गणोबांनी होकार दिला आणि मागे राहिले. पाटलांना पैशाचा मोह नाही, किती पैसे दिले तरी ते शिव्या मुळीच ऐकणार नाहीत, गणोबांना खात्री होती.

काही वेळ थांबून गणोबा पाटलांच्या घरी गेले, तेव्हां भीमू पाटलांना तोंडाला येईल ते बोलत असलेला दिसला–"तू लुच्चा लांचखाऊ आहेस! तू गावात जो अत्याचार अन्याय चालविला आहेस त्याला काही अंत? तू गेल्याशिवाय या गावाचा उद्धार नाही!"

पाटील शांतपणे भीमू म्हणाला ते ऐकून म्हणाले–"तू व्यर्थ डोक्यात राख घालून बोलू नकोस भीमू! तू इकडे ये जवळ, दोन मिनिटे शांतपणे बसशील का? ताक देतो ते पी आणि मग जा बरं का?"

भीमू ते ऐकायला तयार नव्हता, जास्तच पिसाळल्यासारखा पाटलाकडे पाहूं लागला. गणोबा ते दृश्य पाहून थक्क झाले. भयंकर तापट म्हणून प्रसिद्ध असलेले पाटील असे अगदी नांगी टाकून काय बसले आहेत! गणोबांना कळेचना. तर मग पाटील खरोखरच लांचखाऊ आहेत म्हणावयाचे की काय, अशी एक शंका गणोबांच्या मनाला चाटून गेली. परंतु त्यामुळे त्यांना फार वाईट वाटले; कारण त्यांच्या मनात पाटील म्हणजे एक देव-पुरुषच होते.

शिव्या देत देत शेवटी भीमू दमून गेला. पाटलांनी घरातून ताक पाठवून द्यायला बायकोकडे निरोप. पाठविला.

ती विचारी स्वतःच ताक घेऊन आली व भीमूला ते देत त्याला तिने शंभर रुपये दिले.

"हे पैसे कसले?" पाटलांनी विचारले.

"गणोबांना तुम्ही म्हणजे फार मोठा आदर नाही का? तुम्हांला कोणी शिव्या दिल्या तर तुम्हांला ते सहन होणेच शक्य नाही. असे गणोबांनी म्हटल्याबरोबर भीमू काय म्हणाला, तुम्हांला कोणी शिव्या देऊ लागला की तुम्ही गप्प राहून सर्व शांतपणे ऐकून घ्याल म्हणे. पण मी सुद्धा शंभर रुपयांची पैज लावून हारले." पाटलांची बायको म्हणाली.

पाटील गणोबाकडे वळून म्हणाले–"कायरे गणोबा! भीमूला वेड लागल्याचं तुला माहीत होतं वाटतं?"

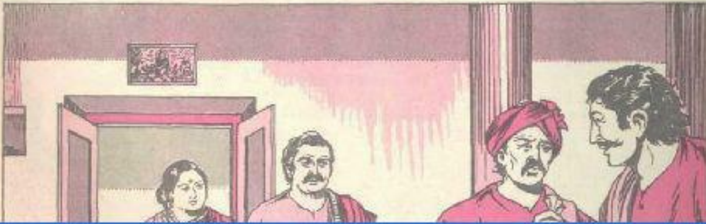
गणोबाने आश्चर्यचकित होऊन विचारले–"भीमूला वेड, हे काय म्हणतां?"

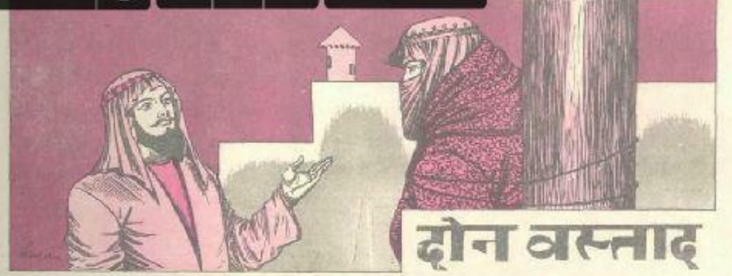
"तुला माहीत नाही वाटतं, याला मधूनमधून वेडाचे वारे येतात आणि त्या वेळी तो समोर दिसेल त्याला तोंडाला येईल ते बोलतो, कोणी त्याला उत्तर देऊ लागला तर त्याचं पिसं जास्तच वाढतं, त्याला शांतपणे बोलून गुंजारून थोडं ताक प्यायला दिलं की वेडाचं वारं उतरतं व पुन्हां सामान्यपणे बोलू लागतो, ही गोष्ट थोड्याच वेळापूर्वी एकजण येऊन सांगून गेला!" पाटील म्हणाला.

"हे गेले चार दिवस चालू आहे, म्हणे!" पाटलांची बायको म्हणाली.

भीमू आंघोळीचं सोंग करून आत गेला, तेव्हां त्याने हे खोटं पाटलांना कळविलं असणार, हे गणोबांनी ओळखलं. गणोबा तोंड उघडणार त्याच्या आधीच भीमू गणोबाजवळ जाऊन शंभर रुपये घेऊन तेथून पसार झाला होता.

नंतर पाटलांनी गणोबांकडून सर्व वृत्तांत विचारून घेतला. ती गोष्ट मला न कळवितां स्वतः होऊन सर्व शांतपणे ऐकत राहल्याबद्दल पाटील गणोबांवर खूप कावले.

दोन वस्ताद

[४]

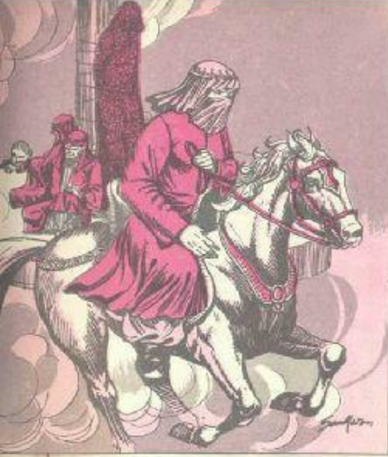
बगदाद शहरात येणाऱ्या नव्या माणसाने बगदादहून बाहेर जाणाऱ्या जुन्या माणसाला विचारले–"काय हो, बगदाद शहरात सर्वांत रुचकर असा खाण्याचा पदार्थ काय आहे?"

"साय लावलेली मधाची डबलरोटी! मी या गावात तीन दिवस राहालो. ही रोटी कितीही खाल्ली तरी पुरेशी वाटत नाही. आणखी हवीहवीशी वाटते." बाहेर जाणारा म्हणाला.

"किती वाटेल तो खर्च झाला तरी चालेल मी या गावात राहीन तितके दिवस साय लावलेल्या मधाच्या रोटीशिवाय दुसरे काही खाणार नाही." गावात येणारा म्हणाला. बाहेर जाणारा निघून गेला. गावात येणारा दिलैलाला बांधून ठेवले होते त्या बाजूला आला.

हे संभाषण दिलैला ऐकत होती व तिने लगेच आपल्या सुटकेची युक्ती योजली. तो बाहेरून येणारा माणूस कोणी परदेशी होता. त्याला ती कोण व तेथे तिला कां बांधून ठेवले होते, वगैरे काहीच माहीत नव्हते. म्हणून तो सहजी फसण्यासारखा होता. तसा विचार करून दिलैला म्हणू लागली. "मला नको! मी नाही खाणार!" तो तिच्याजवळ आला व तिला विचारू लागला–"काय ग, बाई, कोण तू? तुला येथे कां कोणी बांधून ठेवले आहे? आणि तू 'नको' 'नको' कां म्हणते आहेस?"

"काय सांगू बाबा? माझ्या नवऱ्याने साय लावून मधाच्या रोटया तयार करून विकल्या व लक्षावधीची संपत्ती संपादन केली. मला त्या रोटया सुरवातीला फार आवडत. परंतु हळूहळू माझं मनच विटलं.

परवां आमच्या दुकानात कोणी मोठे लोक आले. तेव्हां माझ्या नवऱ्याने त्यांच्याबरोबर त्या रोटया खायला मलासुद्धा फार आग्रह केला. मी रोटी तोंडात घातली असेल नसेल व मला ओकारी आली. त्या मोठ्या गिऱ्हाइकाला संशय आला व त्याने त्या रोटया खाल्या नाहीत व तशाच टाकून निघून गेला. माझ्या नवऱ्याला त्यामुळे मोठे नुकसान सहन करावे लागले. ही गोष्ट खरी आहे, मी मानते. परंतु मला त्या मधाच्या रोटया खायला लावणे माझ्या नवऱ्याचीच चूक नाही का हो? मी त्याचा व्यापार नष्ट केला म्हणून त्याने माझ्यावर फिर्याद केली. न्यायाधिशाने मला त्या रोटया खायचीच शिक्षा केली आणि मला येथे बांधून ठेवले आहे. उजाडतांच राजाचे शिपाई मधाच्या रोटया आणतील. त्या मी सर्वांसमक्ष खाल्याशिवाय ते मला येथे बांधून ठेवणार. दोन दिवसांपासून माझा जीव कासावीस झाला आहे. मला काय झालं विचारतो आहेस, बाबा!" दिलैला म्हणाली.

"बाप रे बाप! आजी, तुझ्याऐवजी हा त्रास मला कां नाही ते लोक देत?" तो नवा माणूस म्हणाला.

"ते कां नाही होणार बाबा? तू मला सोडविलंस तर मी आपल्या जागी तुला बांधून ठेवीन. तू माझ्यासारखाच तोंडावर बुरखा घालून रहा. मीच आहे असे समजून ते तुला त्या रोटया खायला आणून देतील." दिलैला म्हणाली.

ते ऐकून तो नवा माणूस फसला. त्याने दिलैलाला सोडविले. तिने त्याला खांबाला बांधून त्याच्या तोंडावर बुरखा टाकला आणि तेथे एक घोडा होता त्यावर बसून बगदादला निघून गेली.

उजाडल्यावर पांचही फिर्यादी उठून दिलैलाला बांधून ठेवले होते तेथे आले व पुन्हां शिव्याशाप देऊ लागले. परंतु खांबाला बांधून ठेवलेल्या माणसाने विचारले–"काय हो, अजून मधाच्या रोटया आल्या नाहीत की?" चकित होऊन त्यांनी बुरखा काढून त्या नव्या माणसाला पाहिले व म्हातारीने पुन्हां आपल्या डोळ्यात धूळ फेकल्याचे ओळखले.

काही वेळाने खलीद स्वतःच तिकडे आला आणि घडलेला वृत्तांत त्याने ऐकला. या बाईला धरणं आपल्याला शक्य नाही, हे त्याने ओळखले. त्याने सर्वांना बरोबर चलायला सांगितले आणि सरळ खलीफांकडे निघाला.

खलीफा हारून अल रशीदने सर्वांचे म्हणणे ऐकले आणि कोणाकोणाला किती नुकसान झाले ते विचारून घेऊन सर्व नुकसानभरपाई करून देण्याचे वचन दिले.

त्या म्हातारीला धरून आणण्याची जबाबदारी खलीफांनी खलीदवर व मुस्तफावर टाकली. खलीदने त्याला ते शक्य होणार नसल्याचे सांगून टाकले. "मग ते काम कोण करणार?" खलीफांनी त्यालाच विचारले.

"नवा कोतवाल अहमद असतां आणखी कोणाला विचारण्याची गरजच काय? तो त्या पदावर नियुक्त झाल्यापासून त्याने कोणाला पकडून दिल्याचे कोणी ऐकले नाही. तेव्हां त्या म्हातारीला त्यानेच पकडावे. नाही तर त्याची हुशारी ती काय राहली?" खलीद म्हणाला.

खलीफांनी अहमदला बोलावून त्याला म्हातारीला पकडून हजर करायला हुकूम सोडला. अहमद लगेच आपल्या चाळीस शिपायांबरोबर निघाला. या शिपायांचा नायक एक कुबड असलेला अली नावाचा होता. तो आपला अधिकारी अहमद याला सुचवीत म्हणाला–"मला वाटतं या म्हातारीला पकडण्याच्या कामी आपण हसनसाहेबांचीसुद्धा मदत घेतली तर बरं होईल!"

"अरे कुबड्या! आपल्याला आणखी कोणी मदत करायला हवी का रे? हे काम करतां न येणारे आपणच आहो का रे? पुन्हां जर का तू ही गोष्ट तोंडावाटे काढलीस तर तुझ्या तंगड्या मोडल्याच

समज!" हसनला ते ऐकू जाईल इतक्या मोठ्या स्वरात अहमद म्हणाला.

म्हातारीला पकडण्याचे काम खलीफांनी आपल्याला न देता हसनला दिले, याबद्दल जळफळत असलेला अहमद हसनच्या वढाया ऐकून जास्तच चिडला. तो मनात म्हणाला–"अस्सं होय! माझ्या मदतीशिवाय या अहमदला ती म्हातारी कशी मिळते ते पाहुया तरी!"

आपल्या चाळीस शिपायांना खलीफांच्या महालाबाहेरच्या पटांगणात एकत्र करून अहमद त्यांना म्हणाला–"शूरवीर हो! मी तुमचे चार दल करतो. तुम्ही चार दिशांना जाऊन राजधानी चाळून काढा. उद्या दुपारपर्यंत काम आटपून मुस्तफा गल्लीतल्या धर्मशाळेत या. मी तेथं येऊन तुम्हांला जे काही कळले ते येऊन ऐकेन.

चारही दल चार दिशांना निघून गेल्यावर स्वत: अहमद एकटा शोधार्थ निघाला.

आपल्याला पकडण्यासाठी खलीफांनी अहमदला नेमले असल्याचे ऐकून दिलेला थोडीसुद्धा भ्याली नाही. ती आपल्या मुलीला म्हणाली–"मला पकडू शकेल असा एकटा हसनच आहे. खलीफांनी त्याला नेमलं नाही हे आपलं नशीब! अहमदला रडवायला तूसुद्धा पुरे आहेस!"

"तरमग त्यांच्या हातावर तुरी देऊन येऊ म्हणतेस का?" जीनाबने विचारले.

"हो जाऊन ये!" दिलेला म्हणाली.

जीनाब नटूनफटून पातळ रेशमी ओढणी डोक्यावर घेऊन मुस्तफा गल्लीतल्या धर्मशाळेत गेली. हजकरीम ती धर्मशाळा चालवीत असे. त्याला भेटून दोनदा सलाम करून म्हणाली–"आमचे काही आप्तमित्र येणार आहेत. ते सामान्य लोकांशी काही संबंध ठेवणार नाहीत. एक मोठे दालन त्यांच्यासाठी हवं आहे, भाड्याने. मी पांच दीनार देते." हजकरीमने जीनाबच्या सौंदर्याकडे पाहिले व भाड्याची गरज नसल्याचे सांगितले. येणाऱ्या पाहुण्यांनी आपापला खर्च स्वत: केला की झालं!" तो म्हणाला. (क्रमश:)

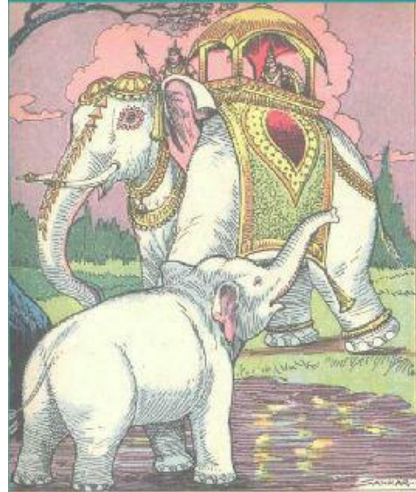
गणेश पुराण

पार्वती पुत्रगणपतीची किंकाळी ऐकून घाबरून पळत आली. डोकं कापलेल्या स्थितीत मुलाला पाहून ती शंकराकडे डोळे वटारून पहात म्हणाली–"काय केलेत हे? आपल्या मुलाचं डोकं उडविलंत? पुत्रवध केलांत!" असे म्हणत जमिनीवर पडलेल्या व मुलाच्या देहाला कवटाळून शोक करू लागली.

तोंपर्यंत चकित होऊन सर्व पहात असलेल्या गर्दीतून एकदम समुद्राचा गंभीर घोष व्हावा तसा कलकलाट ऐकू येऊ लागला. मोठा अपराध केलेल्या सारख्या शंकराकडे सर्व पाहू लागले. शंकराला तर काय बोलावे व काय करावे सुचेच ना. भीतभीत शंकराने विचारले–"मला काहीच माहीत नसतां माझा मुलगा म्हणतेस? कसा झाला हा?"

पार्वतीने तिच्या अंगाचा मळ उबटनाबरोबर निघाला त्याची गोळी करून बाहुला कसा केला व त्याचा पुत्रगणपती कसा झाला,, सांगितले. तेव्हां शंकर म्हणाला–"म्हणूनच तो 'आई', 'आई' असे बडबडत होता खरा. तू तो आपला दोघांचा मुलगा म्हणालीस, तो माझा मुलगा कसा काय झाला?"

तो प्रश्न ऐकून पार्वतीच्या तोंडावाटे शब्द उमटत नसलेला पाहून विष्णूने ब्रह्मदेवाला खूण केली. ब्रह्मदेव पुढे येऊन म्हणाला–"शंकराने पार्वतीचा हात धरला तेव्हांच शंकराचे तेज पार्वतीच्या देहात सर्वत्र

व्याप्त झालं. तेव्हांपासून शंकर पार्वतीच्या देहात अंतर्लीन होऊन तिचं अर्धांग झाला म्हणून पुत्रगणपती हा शंकराचासुद्धा मुलगा आहे!" चतुर्मुख ब्रह्मदेवाने आपल्या चारही तोंडांनी सर्व स्पष्ट सांगितले.

शंकर किंकर्तव्य विमूढ होऊन उभा असतां पार्वती आपल्या बाळाच्या देहावर पडून रडत होती. त्याच वेळी आकाशवाणी झाली—"उत्तर दिशेला डोके करून झोंपत असलेल्याचे डोके कापून माझ्या धडाला चिकटवा. मी पुनर्जीवित होऊन उठेन." तो पुत्रगणपतीचा आवाज होता.

सर्व देवांनी व शंकराच्या प्रमथगणांनी सारी पृथ्वी चाळून काढली तरी उत्तरेकडे डोके करून झोपलेली एकही व्यक्ती दिसली नाही. आणखी हुडकत शोधत जात असतां सह्याद्री पर्वतातल्या बिल्ववनात हत्तीचं एक पांढरेशुभ्र पिल्लू उत्तरेकडे डोके करून शंकराला शरण गेल्यासारखं उपडं पडलेलं दिसलं.

ते हत्तीचं पिल्लू म्हणजे देवलोकांतील इंद्राचा हत्ती ऐरावत याचंच पिल्लू होते. एकदां इंद्र आपले वाहन ऐरावत हत्तीवर बसून येत असतां ऐरावताचा मुलगा गजेंद्र हत्ती इंद्राला पाहूनही आपल्या ध्यासांत दुर्लक्ष करून पुढे जाऊ लागला. इंद्राला त्याचा राग आला व म्हणाला—"माझ्या वाहनाचा हा पोरगा आणि याला इतका गर्व चढला आहे का?"

तेव्हां गजेंद्र शांतपणे म्हणाला—"माझे बाबा आपले कर्त्तव्य पालन करीत आहेत. म्हणून तू मला कमी लेखण्याचं काहीच कारण नाही!"

"अरे, हत्तीच्या कारट्या! मी देवेंद्र आहे!" इंद्र गर्वोक्तीने म्हणाला.

"होय तर मी गजेंद्र आहे! आणखी कोणी नागेन्द्र आहे व खगेन्द्रही आहे! असे कित्येक इंद्र आहेत! शंभर यज्ञ केले की इंद्र पदवी प्राप्त होते. म्हणून कोणी तपश्चर्या करू लागला की तुला भीती वाटते. तरी इंद्रापद फार मोठं आहे हे तू मोठ्या अभिमानाने कां सांगत फिरतो आहेस?" गजेंद्राने इंद्राला विचारले.

इंद्र संतापून शाप देत म्हणाला—"तुझं डोकं तुटून पडो!"

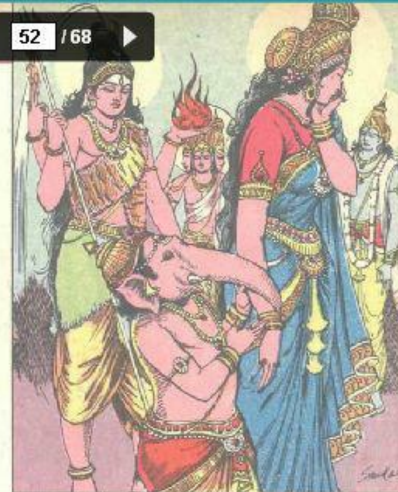
गजेंद्र हंसत म्हणाला—"शंकराच्या आज्ञे-शिवाय मला मुंगीसुद्धा चावणार नाही! त्या तुटून पडलेल्या माझ्या डोक्यासमोर तुला मान वांकवावी लागेल!"

गजेंद्र कसा त्रिकालज्ञानी आहे हे माहीत नसल्यामुळे इंद्राने गर्वांध होऊन म्हटले—"तरमग तू त्या शिवशंकरावरच विश्वास करून जमिनीवर पडून रहा!" असा गजेंद्राला शाप देऊन इंद्राने त्याला स्वर्गातून पृथ्वीवर ढकलले. गजेंद्र सह्याद्री पर्वतावर पडून नित्य शंकराचं स्मरण करीत, शंकराचं निवासस्थान कैलासपर्वत उत्तर दिशेला आहे तिकडे डोके करून झोपे.

देव गजेंद्राचे डोके कापून घेऊन गेले. ते डोके शंकराने मुलाच्या धडाला चिकट-वून ठेवताच पुत्रगणपती 'गजानन' होऊन हसतमुखाने उठून उभा राहिला.

"माझ्या लाडक्याला हत्तीचे तोंड? मला नाही बघवत!" म्हणत पार्वतीने डोळे मिटून घेतले.

तेव्हां गजमुख कर्णमधुर स्वरात म्हणाला—"आई! तूं इतकं मनाला कां लावून घेतेस? जे व्हायचं होतं ते सर्व

निर्विघ्नपणे पार पडलं नाही का? त्या दिवशी तुम्ही दोघांनी भिंतीवर हत्तीचं चित्र पहात असतां मला पाहिलंत ते आठवत नाही का? तोच मी विघ्नेश्वर!"

पार्वतीला स्वप्न पडल्यासारखं ते दृश्य डोळ्यासमोर उभं राहिलं. शंकरालासुद्धा तो विघ्ननाश आठवला.

"विघ्ननाशा! तू आमचा मुलगा म्हणून अवतार धारण केला आहेस का? म्हणून का तू माझ्याशी वाद घालून युद्ध करण्या-साठी दंड ठोकून उभा राहिला होतास आणि मला राग यावा म्हणून प्रयत्न केलास? आतां मला तुझी सर्व अद्भुत लीला कळली." शंकर म्हणाला.

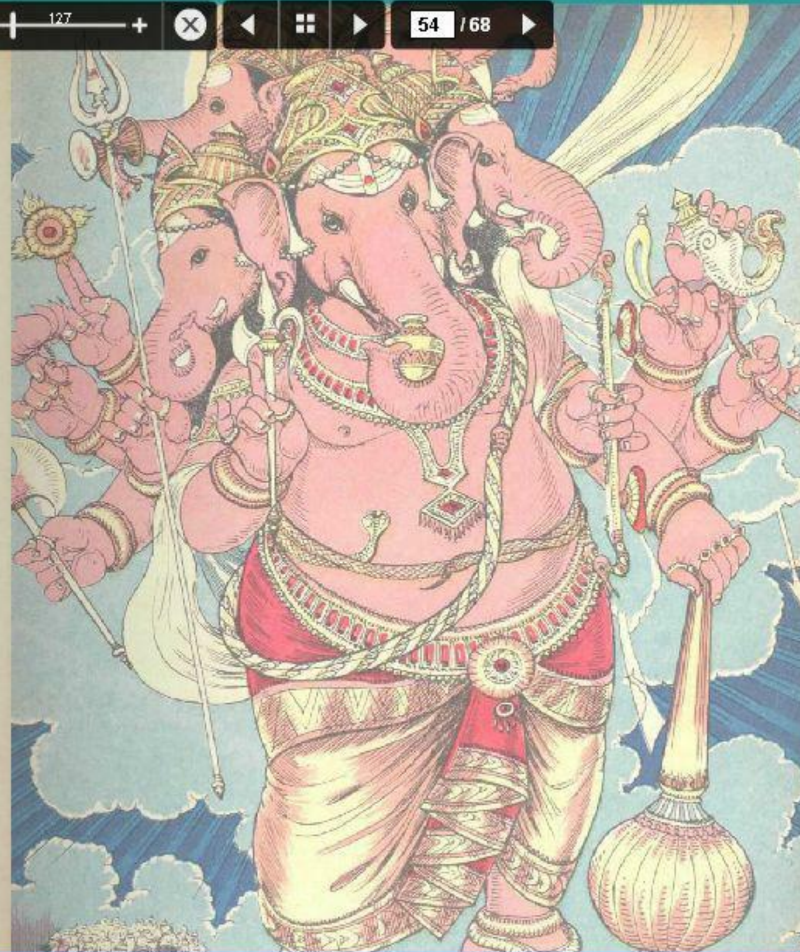
"नाहीतर तू गजासुराला दिलेले वचन पुरे होईल हे कसे वाटले तुला?" या शब्दात गजाननाने शंकराला आठवण करून दिली.

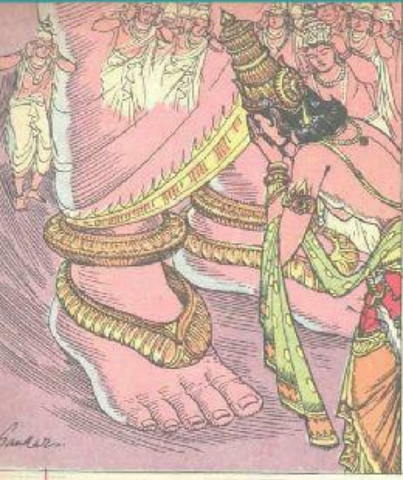
शंकर म्हणाला–"चांगली आठवण करून दिलीस. मी गजचर्मसुद्धा कमरेला बांधून घ्यायचे आहे. गजमुख माझ्या मुलालाच तर आहे!" त्यानंतर शंकराने गजचर्म आणून कंबरेला बांधून घेतले.

शंकर नम्रपणे म्हणाला–"विघ्नेश्वरा! तू आपले विश्वरूप दाखव!"

तेव्हां विघ्ननाश गजानन आकाशा–एवढा वाढला व त्याला पांचमुखे दिसू लागली. पृथ्वी, आप, तेज, वायु व आकाश या पंचमहाभूतांचे हिरवा, श्यामल, लाल, शुभ्र व निळा रंग अनुक्रमे त्या पांचही मुखांना होते. त्या डोक्यांवर नक्षत्रे फुलां-सारखी शोभत होती. गजाननाचे गोल व विशाल पोट चकचकीत लखलखीत होते व आकाशाची बरोबरी करीत होते. त्याच्या अनेक हातात अंकुश, परशू, पाश व कलशाबरोबर ब्रह्मा विष्णू व महेश या त्रिमूर्तींची शंख, चक्र, गदा, पद्म, डमरू, त्रिशूल, वज्रायुध, जपमाला, कमंडल, वीणा, तलवार, शक्तीचा भाला वगैरेसुद्धा आयुधे व वस्तू होत्या. त्याचे रूप पाहण्या-साठी माना वर करून पाहणाऱ्यांचे डोळे त्याच्या तेजासमोर दिपून गेले व ते मान वांकवून उभे राहिले. सर्वांना एक अनि-र्वचनीय आनंद वाटला. सरस्वती वीणा हातात घेऊन गणपतीला आवडणारा भूप राग वाजवू लागली. त्यानंतर नारदाने भैरव राग मधून मधून म्हणत सर्व वातावरण निनादित केले. त्या आनंदात शंकराने आनंदतांडव नृत्य सुरू केले.

इंद्रासह कोटिकोटि देवांनी माना वांक-वून गजाननाचे वंदन केले. तेव्हां इंद्राच्या कानावर "त्या डोक्यासमोर तुला आपली मान वांकवावी लागेल!" हे गजेंद्राने म्हटलेले वाक्य वारंवार आदळल्यासारखे झाले. पुत्रगणपतीच्या धडावर बसविलेले

डोके गजेंद्राचेच आहे हे इंद्राला माहीत होते. इंद्र कान धरून तीन वेळ उठाबशा काढून त्रिवार आपल्या थोबाडीत मारून घेऊन मनांत म्हणाला–"गजेंद्रा! तूच खरा त्रिकालज्ञानी, मी अज्ञानी माझ्या गर्वोक्ती-बद्दल मला माफ कर!" सर्व देवांनी इंद्राचे अनुकरण करून गजाननाला नमस्कार केला.

विश्वरूप धारण केलेल्या अवस्थेत असलेल्या गजाननाला शंकर म्हणाला–"विघ्नेश्वरा! तुझं हे रूप पाहून यात अनेक विशेष अर्थ आहेत, असे आम्हां सर्वांना वाटत आहे. ते सर्व कळावेत असे कुतूहल आम्हांला होत आहे!"

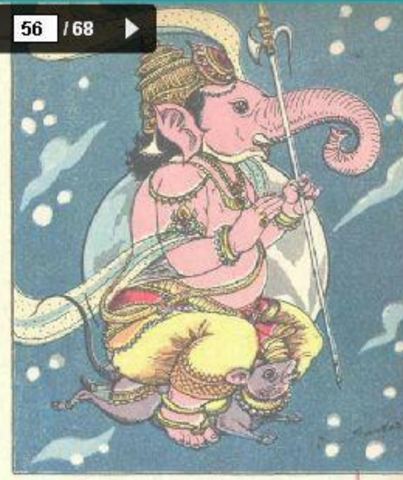
विघ्ननाश म्हणाला–"शिवभक्तांचा मेळावा म्हणजेच हे विश्व होय. सर्व विश्वाचे मातापिता असे हे जे पार्वती परमेश्वर आहेत त्यांचा मी मुलगा आहे त्यांना मी पुष्पांजली वाहातो!" असे म्हणत गजानन हात जोडून गप्प झाला.

तेव्हां ब्रह्मदेव पुढे येऊन म्हणाला–"मत्स्यावतार धारण करून विष्णूने सोम-कासुराचा वध केला आणि वेदांचे रक्षण केले. पूर्णचंद्रासारखी मृदुशांत कांती धारण करून विघ्नेश्वराने साक्षात् दर्शन देऊन ते वेद मला दिले. मला ज्ञान व सिद्धी प्राप्त झाली. त्यावेळी विघ्नेश्वराविषयी अनेक गोष्टी मला कळल्या. संकल्प सिद्धीला मूल कारण विघ्नेश्वर आहे हे ओळखून मी विघ्नेश्वराचे स्मरण करून प्रथम पासून पुन्हां सृष्टीची रचना करू शकलो.

"विघ्नेश्वर हा विराट स्वरूप आहे. तो व्याप्त होतो म्हणूनच तो 'विष्णु' म्हणवितो. आकाश, वायु, तेज, आप व पृथ्वी या पंच महाभूत गणांचा तो अधिपती असल्या कारणानेच विघ्ननाश हा महा गणाधिपती झाला! लक्ष्मी व सरस्वतीचे निवासस्थान अशी तुझ्या पंच-मुखांतील दोन मधली मुखे आहेत. त्या पंचमुखांना पंच महाभूतांचे प्रतीक पांच रंग आहेत.

"हत्तीचे डोके हे मेधा व शक्ती दोन्हींचे प्रतीक आहे. पोट मोठे आहे एवढ्यावरच भागत नाही. आवश्यक मेधा सुद्धा असली पाहिजे, हा त्याचा अर्थ होय! नव नवीन पत्रकाम्रे पडत असतात व जुनी पचून जात असतांत. त्यांचा असा अर्थ घ्यावयाचा असतो की अनंत आकाशात नक्षत्रमंडले ग्रह, उपग्रह, गोल, लोक जसे भरलेले असतात तसे हे लंबोदर होय. हा लवकरच एका छोट्याशा उंदरावर बसून फिरणार आहे. म्हणजे सूर्यचंद्रादी ग्रह महामंडले शून्य आकाशात आपली गती न सोडतां नियमितपणे फिरत राहणार व झूल व अलंकार घालून हत्तीची अपूर्व अशी स्वारी निघते तसे संपूर्ण ज्ञान विज्ञान सजून निघाले आहे असे म्हणावयाचे. विश्व-विज्ञानाचे प्रतीक म्हणजेच विघ्नेश्वर तो विज्ञानेश्वर नामेच ओळखला जातो.

"अखिल विश्वाचा अधिनेता व नियंता आहे तो. म्हणून अंकुश धारण करतो. बौद्धिक शक्तीचा विघ्नेश्वर गुरू आहे. बुद्धिभ्रम होऊ नये यासाठी माहूर हत्तीला काबूत ठेवतो तसा हा अंकुश हा मनो-निग्रहाचे प्रतीक आहे. प्रत्येक प्राणी व पदार्थ आपापल्या पायरीवर जागेवर नैसर्गिक नियमाने बांधलेला आहे याचे चिह्न म्हणून विघ्नेश्वराच्या हातात पाश

आहे. परिपूर्णता ही कधी कमीजास्त होत नसते याचे चिह्नस्वरूप त्याने हातात कलश धारण केला आहे. परशूने तो विघ्नांना छिन्नभिन्न करून टाकतो. सर्व विश्व हे नादात्मक आहे. चराचर सृष्टीतील कोट्यावधी आवाज ऐकू पडावेत यासाठीच त्याने आपले एवढे मोठे कान ठेवले आहेत. हत्तीचे डोळे जसे बारीकसारीक वस्तू देखील पाहतात तसे विघ्नेश्वराचे डोळे बारीक असले तरी सूक्ष्मदर्शी आहेत. त्या डोळ्यांना परमाणुपासून तो ब्रह्मांडापर्यंत सर्वनित्य दिसत असते. त्याचे वक्रतुंड हे सर्व वांकड्यांना तुकडे तुकडे करून सरळ करणारे आहे. कोणतीही वस्तू कोठेही

असो सोंड सरळ किंवा वांकडी होऊन त्या वस्तूपर्यंत पोचते.

"अन्नधान्याच्या समृद्धीला विघ्ननायकच अधिनायक आहे. तो भोजनप्रिय आहे, शरीर स्वास्थ्य चांगले म्हणून बौद्धिक बल संपूर्ण आहे. फळफळावळ, पक्कान्नें, पाले-भाज्या वगैरेंना कधी नकार न देता तो स्वीकारतो. भाद्रपद महिन्यात हत्तीसारखे ढग येतात व त्याच्या सोंडेसारखी मुसळा-धार वृष्टी होते. मेघगणाचा नायक गण-नायक होय! विघ्नेश्वराने अवतार धारण केला तो याच भाद्रपद महिन्यात. भाद्रपद शुक्ल चवथीला जे विघ्ननाश गणाधिपाची पूजा करतात त्यांना संकल्पसिद्धी लाभते व विघ्नांना तोंड देण्यास समयस्फूर्ती व प्रसंगावधान लाभते.

"आपल्या दाताची लेखणी करून ती उचलल्या शिवाय विघ्नेश्वराने आपल्या हातात पंचमवेद म्हणविण्यालायक महा-भारताचे लेखनकार्य केले ते चिरस्थायी होणार. विघ्नेश्वराचा महिमा वर्णन करून सांगणे माझ्या सारख्याला साध्य नाही. कोणतेही कार्य प्रारंभ करण्यापूर्वी विघ्ने-श्वराचे स्मरण करून व त्याची पूजा करून सुरू केले पाहिजे. 'शुभमस्तु!' अशी अभयमुद्रा धारण करूनच तो बसला आहे. महागणपति हा सर्वांचे प्रथम आराध्य दैवत आहे!" असे सांगून ब्रह्मदेव मौन झाला.

तेव्हां शंकराने सर्वांकडे एकदां पाहिले व म्हणाला—"ब्रह्मदेव म्हणाला ते सर्वांनी ऐकलंत ना? विघ्नेश्वराची सर्वांत आधी पूजा केली पाहिजे!"

सर्वांनी होकारार्थी त्रिवार माना हल-विल्या. नारदाने पुन्हां आपल्या वीणेवर भूप राग वाजवायला सुरवात केली तर सरस्वतीने तदनुरूप रागिणी गायला सुरवात केली. त्या वातावरणात पार्वती विघ्न नायकाला नमस्कार करू लागताच विराट रूप धारण केलेला विघ्ननायक म्हणाला—"आई! आई! नको!" आणि लगेचविराट स्वरूप सोडून बालगणेश होऊन आईच्या पायांना मिठी मारून उभा राहिला.

दिव्य दृष्टी

चंद्रपूर येथे चंद्रकांत नावाचा एक लहान वाणी रहात असे. तो भयंकर चिक्कू व लोभी होता. तो दुकानात असो की घरी त्याच्या डोक्यात एकच एक विचार घोळत असे, आपण कोटयाधीश व्हायला युक्ती काय? एकदां चंद्राकांतच्या दुकानात एक गिऱ्हाईक आलं. त्यानं बोलतांना म्हटलं की शेजारच्या रानात एक योगी येऊन राहतो आहे. त्याला अनेक दिव्य शक्ती प्राप्त आहेत.

दुसऱ्याच दिवशी चंद्रकांत त्या योग्याच्या भेटीला निघाला. नमस्कार करून तो योग्याला म्हणाला—"महात्मन्, लवकर कोटयाधीश व्हायचा काही मार्ग असेल तर सांगण्याची कृपा करावी. एखादा मंत्र असेल तर तो शिकवावा."

तो योगी हंसून म्हणाला—"बेटा, माण-साला आयष्यात खरे यश हे अंग मेहनती-नेच मिळते तेच टिकाऊ असते. सहजी व मेहनतीशिवायचे वैभव क्षणभंगुर असते. हाच तो मूलमंत्र आहे!"

परंतु त्या उत्तराने चंद्रकांतच्या मनाचे समाधान झाले नाही. तो हट्ट धरूनच बसला तेव्हां योगी थोडा चिडल्या-सारखा होऊन म्हणाला—"तुझी इच्छा व महत्वाकांक्षा असाध्य दिसते आहे. म्हणून तू आणखी दुसरं काही तरी मागून घे!"

चंद्रकांतने थोडावेळ विचार केला व म्हणाला—"योगिराज, मला दिव्य दृष्टी देण्याची कृपा करावी." योगी शांत स्वरात म्हणाला—"हे तू मागतो आहेस हे सुद्धा योग्य नाही. मोठ्या तपश्चर्येनंतरच दिव्य दृष्टी माणसाला लाभते तरी मी दुसऱ्या तऱ्हेने तुला दिव्य दृष्टी येईल असे करतो." असे सांगन योग्याने एक डबी चंद्रकांतला

दिली व म्हणाला–"या डबीत काजळ आहे. हे डोळ्यात घातलं तर दिव्य दृष्टी प्राप्त होते. परंतु एकदां काजळ घातलं की दिव्य दृष्टी एकदांच मिळते."

चंद्रकांत ती डबी घेऊन आनंदाने निघाला. वाटेत तो एकच एक विचार करीत होता की या काजळाने दिव्य दृष्टी मिळवून कोट्याधीश कसे होतां येईल? त्या विचारात तो मग्न असतां एक काळा-कभिन्न चोर तलवार उपसून समोर आला आणि त्याने चंद्रकांतला दरडावून विचारले– मी कोण आहे हे कळलं का तुला? मी शिव्या बेरड आहे. माझं नांव ऐकून राजाचे शिपाई सुद्धा थर थर कापतात. तुझ्या जवळ असेल ते मुकाट्याने काढून माझ्यासमोर ठेव!"

शिव्या बेरडाचे नाव चंद्रकांतलाही माहीत होते. चंद्रपूरच्या राजाने त्याला कैद करून देण्यास मदत करणाऱ्याला मोठे बक्षीस जाहीर केले होते.

चंद्रकांत चोराला म्हणाला–"माझ्या जवळ काही नाही." परंतु चोराला ते खरे वाटले नाही. त्याने चंद्रकांतची झडती घेतली व त्याच्या कंबरेला काजळाची डबी होती ती हिसकावून घेतली. त्याने चंद्रकांतला ती डबी कसली म्हणून दरडावून विचारले.

चंद्रकांतची बोबडीच वळली होती. त्याने त्या डबीतल्या काजळाचा महिमा सांगून टाकला. तेव्हां चोर म्हणाला– "छान, कित्येक दिवसांपासून मी राजाच्या खजिन्यात जायला चोरवाट कोठे आहे का विचार करीत होतो. या काजळाने मला ती चोरवाट सापडेल. ठीक, तर मग मी सोडतो, चालता हो! तू जर का हे गुपित राजाला किंवा राजाच्या कोणत्याही नोकराला कळविलेस तर मी कैद होईन. परंतु माझा मुलगा बाहेर राहील तो तुझा मुडदा पाडल्याशिवाय राहणार नाही." असे सांगून चोराने त्या डबीतले अर्धे अधिक काजळ काढून घेतले आणि नाहीसा झाला.

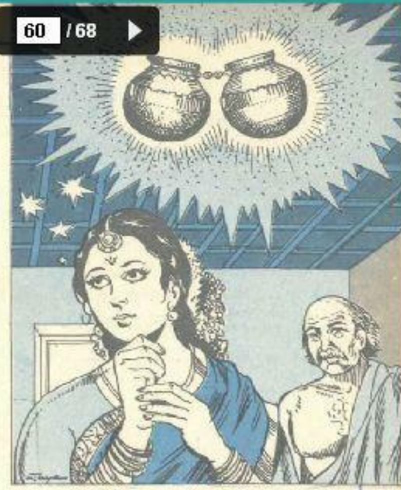
चंद्रकांत घरी आला, कोट्याधीश व्हायची इच्छा त्याच्या डोक्यातून नाहीशी झालेली नव्हतीच. तो काजळाची डबी कोनाड्यात ठेवून दुकानात निघून गेला.

चंद्रकांतच्या शेजाऱ्याची मुलगी कमलाचा साखरपुडा त्याच दिवशी होता. ती नटून तयार झाली. परंतु काजळ घालायला कोनाड्यात हात घातला तर काजळाची डबी दिसली नाही. म्हणून ती शेजारच्या घरी काजळ मागून आणायला म्हणून चंद्रकांतच्या बायकोकडे आली.

चंद्रकांतच्या बायकोने कोनाड्यात तिची नेहमीची डबी पाहिली, पण ती नव्हती. तिच्या जागी तिला दुसरीच एक डबी दिसली. ती डबी चंद्रकांत ठेवून दुकानात गेला होता. ते सामान्य काजळच असेल असे समजून चंद्रकांतच्या बायकोने त्या डबीतले काजळ घालून कमलाला पाठविले.

लक्ष्मी काजळ घालून घरी आली तेव्हां तिचे वडील डोळ्यात पाणी आणून तिला म्हणाले–"मुली! मी तुझं लग्न एका श्रीमंत मुलाशी करून द्यावं अशी मी स्वप्ने पहात होतो. परंतु माझी ती स्वप्ने विरून गेली. आतां लग्नाच्या वेळी किती लोकांना बोलवायला जमेल देवच जाणे!"

वडिलांचं दुःख दूर करण्याच्या हेतूने कमला म्हणाली–"बाबा, माझे आजोबा

सांगत ना की आपल्या घराच्या आवारात त्यांच्या वाडवडिलांनी पुरून ठेवलेला ठेवा कोठेतरी आहे, तो आपल्याला मिळाला तर आपण एकाएकी श्रीमंत नाही का होणार?"

दुसऱ्या क्षणाला वीज चमकावी तशी लक्ष्मीला घराच्या ईशान्य कोपऱ्यात जमिनीत पुरलेले हंडे दिसले. ते सोन्याच्या नाण्यांनी भरलेले होते. ते तिने आपल्या वडिलांना सांगितले. तिच्या वडिलांनी त्या जागी खणून पाहिले तर खरोखरच तीन कलश सोन्याच्या नाण्यांनी भरलेले सांपडले.

कमला ही दिव्य दृष्टी कशामुळे मिळाली याचा विचार करीत असतां तिला ते

काजळ आठवले. ते सांगण्यासाठी ती लगेच चंद्रकांतच्या घरी धावली.

त्यावेळी कमलाला गल्लीत एक दवंडी होत असलेली ऐकायला मिळाली—"रात्री राजाचा खजिना कोणी तरी लुटला आहे. चोराचा पत्ता सांगणाराला दहा हजार सोन्याची नाणी दिली जातील :

नंतर ती चंद्रकांतच्या बायकोला घडलेली गोष्ट सांगून म्हणाली—"हे काजळ काही तरी महिमा असल्यासारखं दिसतं आहे. याच्या मदतीने चोराचा पत्ता काढून राजाला कळवितां येईल व दहा हजार सोन्याची नाणी संपादन करतां येतील."

कमला चंद्रकांतच्या बायकोला हे सांगत असतां पलीकडची शेजारीण सखूबाई ते ऐकत होती. ती काही एक बोलल्याशिवाय चंद्रकांतच्या घरावर पाळत ठेवून बसली.

रात्री चंद्रकांत घरी आला व कमलाला काजळाचा जो फायदा झाला तो ऐकून तो आपल्या बायकोवर खूप रागावला. म्हणाला—"चोराला धरून दिलं तर दहा हजार कां एक लाख मिळाले तरच चोरांचा पत्ता सांगेन."

ते सखुबाईने ऐकले. तिने उजाडल्यावर नवऱ्याला सर्व सांगून राजाकडे पाठविले. राजाला चंद्रकांतच्या घरातल्या काजळांची गोष्ट कळली. त्याने चंद्रकांतला बोलवून फांशीची धमकी दिली व काजळाच्या डबीचे गुपित काढून घेतले.

राजाने चंद्रकांत जवळची डबी घेऊन चंद्रकांतवर आरोप लावला की त्याला चोराचा हेतू माहीत असूनही त्याने राजदरबारात वर्दी दिली नाही. तो राजद्रोह झाला! तरी चंद्रकांतला माफ करून राजाने सोडून दिले.

नंतर राजाने काजळाच्या मदतीने चोराला त्याच्या गुप्तस्थानी जाऊन पकडले आणि खजिन्यातली सर्व संपत्ती परत मिळविली. चोराला पकडण्याच्या कामी सखुबाईने केलेल्या मदतीबद्दल तिला दहा हजार सोन्याची नाणी इनाम म्हणून दिली.

सुमुहूर्त

रामशास्त्र्यांनी पंचांग पाहून मुलीला शेजारच्या गावी चांगले स्थळ आले होते ते पाहून येण्यासाठी मुहूर्त ठरविला. त्यांची बायको त्यांना म्हणाली—"हे स्थळ फार चांगलं दिसतं आहे. तुम्ही उशिरा मुहूर्त धरला आहे. त्या आधी कोणी दुसऱ्याने त्या मुलाला पाहून साखरपुडा करून टाकला तर तुम्हांला या सुमुहूर्ताचा काय उपयोग होणार हो? म्हणून उद्या परवांचाच मुहूर्त कां नाही पहात?"

रामशास्त्री बायकोला डोळे वटारून सांगू लागले—"चांगल्या मुहूर्तावर कार्यारंभ केला की कार्य निर्विघ्न पार पडते. .तुला काय ग, समजतं की बराबाईट मुहूर्त कोणता ते?"

शेवटी ठरल्या मुहूर्तावर रामशास्त्री स्थळ पहायला निघाले. रात्री घरी परतल्यावर म्हणाले—"मुहूर्त पाहून निघालो होतो, म्हणून जिवंत परत आलो."

"म्हणजे?" बायकोने विचारले.

"आम्ही ज्या बैलगाडीतून जात होतो, ती वाटेत उलटली. माझ्याशिवाय प्रत्येकाला बरंच काही लागलं." रामशास्त्री म्हणाला.

म्हणजे तुम्ही सीतापूर गेला नाहीत वाटतं?" बायकोने विचारले.

"कां नाही, गेलो होतो. तेथे गेल्यावर कळलं की कालच त्या मुलाचं लग्न ठरलं!" रामशास्त्री म्हणाले.

